Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

Přístup seniorů k finanční krizi v roce 2023–2024

Bc. Michaela Rašková

Plzeň 2024

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra sociologie a sociální práce

Studijní program Sociologie

Studijní obor Sociologie

Diplomová práce

Přístup seniorů k finanční krizi v roce 2023–2024

Bc. Michaela Rašková

Vedoucí práce:

prof. PhDr. Hynek Jeřábek, CSc.

Katedra Sociologie a sociální práce

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2024

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila pouze uvedené prameny a literaturu.

Plzeň, duben 2024 .....

Poděkování: Ráda bych touto cestou poděkovala profesoru PhDr. Hynku Jeřábkovi, CSc. za spolupráci při zpracovávání mé diplomové práce. Děkuji také všem mým respondentům za jejich čas, ochotu a vstřícnost.

Obsah

1. Úvod 7
Teoretická část 8
2. Konceptualizace věku, stáří a stárnutí 9
2.1 Věk 9
2.2 Stárnutí 9
2.3 Stáří 11
3. Kvalita života ve stáří 12
4. Teorie kapitálů 16
4.1 Teorie kapitálů dle Pierra Bourdieu 16
4.2 Teorie sociálního kapitálu dle Jamese Samuela Colemana 17
4.3 Teorie sociálního kapitálu dle Roberta Putnama 19
5. Rodina v životě seniora 20
5.1 Funkce rodiny 21
5.2 Krize rodiny 21
5.3 Role rodiny v životě seniora 23
6. Péče o seniora 24
6.1 Péče o seniory z genderové perspektivy 26
7. Finanční krize v životě seniorů 27
7.1 Finanční krize 28
7.2 Finanční gramotnost 28
7.3 Problematika chudoby ve stáří 31
7.4 Zkušenosti seniorů s finanční krizí 31
Praktická část 34
8. Metodologie 35
8.1 Cíl výzkumu 35
8.2 Metody sběru dat a vzorek respondentů 35
8.3 Analýza dat 36
9. Každodennost seniorů v době finanční krize 37
10. Přístup seniorů k finanční krizi v roce 2023–2024 38
10.1 Hospodaření seniorů s financemi během finanční krize 40

10.1.1 Finanční gramotnost seniorů v období finanční krize 41
10.2 Pocity ohroženosti seniorů v době finanční krize 42
10.3 Vliv médií na pocity a jednání seniorů během finanční krize 43
10.4 Nespokojenost seniorů s politickým děním v době finanční krize 44
11. Sociální kontakty seniorů v době finanční krize 45
11.1 Rodinná solidarita v době finanční krize 46
11.2 Péče o seniory v době finanční krize 48
12. Limity práce 50
13. Závěr 51
14. Resumé 54
15. Zdroje 55
16. Přílohy 63

1. Úvod

Na začátku roku 2023 se v České republice začala projevovat, vlivem několika světových, ale také zdejších problémů, ekonomická krize. Hlavními problémy, které tato krize přinesla jsou vysoká inflace, rostoucí náklady na energie a nejistota ohledně budoucí ekonomické situace. Tento stav vyvolal řadu nepříjemností a socioekonomických problémů, které se dotkly každého z nás. Má práce se však zaměřuje na kohortu seniorů[1], kteří jsou často v médiích i širokou veřejností označováni za jednu z nejohroženějších skupin obyvatel, kterých se krize dotýká nejvíce a která tuto část populace může přivést až na pokraj chudoby.

Téma seniorů a jejich přístup k finanční krizi 2023–2024 jsem si tedy zvolila na základě situace, která probíhala v České republice. Kohortě seniorů jsem se věnovala již ve své bakalářské práci a musím přiznat, že se mi stala velkou inspirací. Překvapilo mě jejich vnímání a bezbřehost v řešení krizových situací, kterou finanční krize nepochybně je.

Záměrem mé práce je zjistit, jak senioři přistupují k finanční krizi, jež se objevila a odehrávala v roce 2023–2024. Ráda bych ve své práci obsáhla dále také to, zda ji senioři vůbec pociťují, protože ačkoliv je či bylo finanční krize velmi rezonované téma, nemusí to tak vnímat samotní senioři. Stěžejní částí mé práce bude zjistit, zda má starší generace na koho se spolehnout a koho případně požádat o finanční či jinou výpomoc (například psychická podpora apod.). Poslední část práce bude tedy věnována rodinné solidaritě a péči v době finanční krize.

Práce je rozdělena na dvě části na teoretickou a praktickou. Část teoretická má 6 kapitol, kde se věnuji několika pojmům a konceptům jako jsou stáří, věk, stárnutí. Dále zmíním teorii kapitálů Pierra Bourdieho, Roberta Putnama a Jamese Colemana. Následně se budu věnovat roli rodiny v životě seniora. Na závěr představím finanční krizi v životě seniora. Definice a koncepty, které zmíním mi budou oporou pro praktickou část mé diplomové práce. V praktické části analyzuji a interpretuji mnou realizované polostrukturované rozhovory. Celkem bylo provedeno 10 rozhovorů se seniory ve věku 65 let a více, kteří žijí na území města Plzně v bytě.

[1] Zde záměrně používám generické maskulinum z důvodu jednodušší čtení textu, ale rozhodně tím neupozaďuji roli žen v mé diplomové práci.

Teoretická část

2. Konceptualizace věku, stáří a stárnutí

Považuji za stěžejní, abych díky několika pramenům a zdrojům objasnila, kdo je považován za seniora. Tedy, jak už název kapitoly napovídá nastíním, jakou roli v životě hraje věk, jak se věk projevuje na stárnutí těla (nebo také mysli), a co je vlastně ono stáří, které čeká na každého z nás.[2]

2.1 Věk

Věk je základní veličinou, kterou je možné vymezit, jak dlouho už je člověk na světě. Celý život se lidé vymezují do určitých skupin dle věku (například student, pracující, důchodce). Každá kultura má svá vymezení, kdy a v jaké fázi života se člověk právě nachází. Na čem se ale shodují autoři po celém světě je věk kalendářní a věk funkční.

Jedinci, kteří mají stejný kalendářní věk, nemusí mít stejný věk funkční. Funkční věk je totiž takový, jak člověk vypadá a jak se cítí. Jednotliví jedinci nestárnou stejně rychle. Věk je z části určován naší genetikou, ale také prožitým životem a životosprávou. Kdežto věk kalendářní je chronologický a také matriční, protože je dán datem narození. Řídí se počtem uplynulých dní života člověka. Kalendářní věk je rozdělován do 15letých úseků, kdy 45–59 let je považováno za střední věk. 60–74 let je vyšší věk a tzv. rané stáří. 75–89 let je pokročilý věk a pravé stáří. (Čeledová et al. 2016, Hamilton 1999, Hrůza 1966, Kalvach et al. 2004, Pacovský 1990, 1997). Za zmínku stojí také subjektivní věk. Je to ukazatel toho, jak se daný jedinec cítí a jaké má sebevědomí. Tento věk se projevuje v názorech, postojích, ale také v činech. (Pacovský 1997: 19)

Dále je profesorem Pacovským věk klasifikován na produktivní a poproduktivní. Dá se říci, že je to jisté ekonomické hledisko posuzování věku a stáří. Jednoduše řečeno produktivní věk je takový věk, kdy jedinec přispívá do národního důchodu a v poproduktivním věku již nepřispívá, nýbrž sám tento důchod, v jisté výši, čerpá. (Pacovský 1997)

2.2 Stárnutí

Každý člověk stárne a to je fakt, který je po celém světě všeobecně znám. O vlastním stárnutí však vůbec neuvažujeme do doby, než se nás začne osobně dotýkat. (Haškovcová 2010: 16) *„Stárnutí obyvatelstva je proces, který vyjadřuje, že populace*

[2] Protože jsem se věku, stáří a stárnutí věnovala již ve své bakalářské práci, uvedu je nyní stručněji.

vyššího věku buď relativně nebo absolutně (nebo obojí současně) přibývá.“ (Pacovský 1990: 22)

Lucie Vidovićová a její tým (2013) rozlišují proces stárnutí na dvě úrovně: stárnutí populace, což je demografický jev, a stárnutí jednotlivce, což je důsledek biologických proměn. Tyto proměny mají vliv na ekonomické a sociální oblasti. Dále zdůrazňují, že stárnutí je spojeno s průběhem času, ale také z hlediska prostoru. Prostor je chápán jako prostředí, ve kterém jedinec žije a které ho také ovlivňuje. (Vidovićová 2013: 17)

Stárnutí obyvatelstva má několik společenských důsledků:

- Ekonomické důsledky, protože je důležité vydávat větší prostředky na zajištění potřeb starších jedinců.
- Sociálně-zdravotní důsledky jsou dány vyšším výskytem nemocí a tedy vyšší potřebou různých forem sociální a zdravotní péče.
- A sociologické (psychosociální) důsledky, které tvoří běžný chod seniorů, například zabezpečení jejich práv a potřeb, postavení v současné rodině, řešení osobních problémů a to například bydlení, stravování, hmotné zabezpečení, soběstačnost a jiné. (Pacovský 1990: 25)

Stárnutí je proces, ve kterém se nacházíme celý život, jak už bylo nastíněno výše. Je to fyziologický proces, jenž postihuje změnami veškeré živé organismy již od samotného početí. Důležité je také to, že je to proces přirozený a nevratný. (Přibyl 2015) Samo stárnutí se velmi obtížně studuje, přesto je nám již dnes známa definice stárnutí a tou je, dle profesora Pacovského: „*Stárnutí (…), je výslednicí vzájemného působení genetických podmínek (daných druhově i individuálně) a faktorů zevního prostředí.“* (Pacovský 1990: 30) Stručně řečeno, jedná se o proces, který je geneticky zakódován v každém jedinci a který je také z části ovlivňován vnějším prostředím. Nástup těchto tělních, geneticky daných, změn nastává ve vývoji člověka v různou dobu. Zde bych ráda odkázala na kapitolu Věk, kde jsem vysvětlila, že funkční věk je něco jiného než datum narození. Ráda bych také zmínila, že stárnutí je tedy velice individuální záležitostí. S věkem dochází ke změnám většiny kognitivních procesů, které se projevují zpomalením mentálních funkcí, poklesem kvality vnímání, snižováním pozornosti a zhoršování paměti u jednotlivců. Některé znaky stárnutí jsou však univerzální, například tělesné tkáně začínají ztrácet elasticitu. Dalším znakem, který je charakteristický pro seniory je zhoršování smyslů. Zejména se jedná o ztrátu zrakové ostrosti a zhoršení sluchu. (Hamilton 1999: 18, 25–27, Vágnerová 2007: 318–333)

Profesorka Haškovcová (2006) diskutuje o tom, jak přistupovat ke stárnutí s ohledem na zdraví, popisuje tzv. „zdravé stárnutí”. Klíčovými principy zdravého stárnutí jsou: snaha udržovat své zdraví co nejdéle bez obtíží, podpora aktivního

sociálního života a snaha prodloužit dobu kvalitního života. Každý jedinec by se, dle profesorky, měl starat a pečovat o své zdraví. (Haškovcová 2006: 24) Senioři, kteří jsou schopni efektivně udržovat své zdraví a kvalitní životní styl během ekonomické krize, mohou lépe odolávat stresu a tlaku spojenému právě s obtížnou životní situací. Zdravé stárnutí může podpořit lepší rozhodování v oblasti financí, například plánování rozpočtu a přizpůsobení se novým ekonomickým podmínkám. (Ministerstvo práce a sociálních věcí 2021)

2.3 Stáří

Stáří je produktem stárnutí. Je to fáze na kterou se připravujeme celý život. Stáří souvisí nejen s psychickými a fyzickými změnami, ale také se životním stylem, genetickou predispozicí a dalšími faktory. Stáří nelze chápat jen jako involuční proces[3], ale jako proces osobního rozvoje. Je to doba, kdy člověk zraje a formuje svou osobnost. Je to zrání vedoucí ke kvalitě života, který člověk žije. Každý starý člověk má svůj životní příběh, který je poskládán z radostných i bolestných událostí. (Klevetová 2017: 67)

Typickým znakem stáří je dovršení určitého věku, který se v literatuře popisuje většinou v rozmezí 60–65 let. Jistým rituálem, který tuto etapu života vymezuje je odchod do důchodu. Tento akt vytvořil ze starších lidí kategorii osob, které by už neměly chodit do práce, pokud samy nechtějí, a zároveň potřebují ekonomickou a společenskou asistenci od mladších členů společnosti. (Rabušic 1995: 143)

Starší jedinec je považován za moudrého a zkušeného. Znakem stáří bývá nejčastěji zmiňován zhoršující se zdravotní stav, vyšší věk a ztráta duševní svěžesti. Že je jedinec starý tedy pozná díky reakcím okolí. Je to koneckonců i společnost, která určí, za jakých kritérií už je jedinec považován za starého. (Čeledová et al. 2016; Hasmanová Marhánková 2013; Vidovićová, Rabušic 2003) Senior si může všimnout sám, že stárne a to zejména díky fyzickým projevům a změně vzhledu. Někdy se také popisuje změna způsobu a kvality bydlení. Dále se stářím souvisí i několik vnitřních faktorů například tělesná onemocnění a psychické poruchy. (Přibyl 2015)

Jak už bylo zmíněno výše. Každý jedinec je jiný, každý senior má jiný funkční věk a nachází se v jiné fázi stárnutí. Populace seniorů tedy není homogenní. Je nutné, abychom brali v potaz její vnitřní odlišnosti, jež pramení z odlišností každého jedince.

[3] Involuční proces označuje proces, při kterém dochází k vnitřní proměně, snižování nebo zmenšování nějakého jevu, struktury nebo systému.

3. Kvalita života ve stáří

Kvalita života ve stáří je tématem, které vyžaduje komplexní přístup a jistou spolupráci mezi všemi sektory společnosti. Zdraví a kvalita života ve stáří jsou podmíněny celoživotními událostmi, podmínkami a rozhodnutími včetně životního stylu. V literatuře lze najít nespočet definic a vymezení, které se týkají kvality života.

Studium blahobytu charakterizují 2 proudy. První nazvaný SWB (subjektivní pohoda, *„subject well-being“*) z 50. let minulého století, vznikl jako trend usilující o lepší kvalitu života. Další tradice PWB (psychologická pohoda, *„psychological well–being“*) z 80. let, která vychází z teorie klinické a vývojové psychologie dospělých. Zatímco tradice SWB formuluje životní pohodu ve smyslu celkové životní spokojenosti a štěstí, tradice PWB silně čerpá z formulací lidského rozvoje a existenčních výzev života. Objevujícím se tématem je, že SWB a PWB jsou příbuzné, ale odlišné aspekty pozitivního psychologického fungování. Zároveň se oba směry mohou vzájemně doplňovat. (Keyes et al. 2002) Indikátory pro subjektivní pohodu jsou štěstí, životní spokojenost a morálka. Štěstí je orientováno na přítomnost, životní spokojenost je orientována na minulost a morálka je orientována na budoucnost – respektive nese očekávání ohledně budoucnosti. (Okun & Stock 1987, WHO 2015) Vnímaná tedy psychologická pohoda (PWB) má dvě složky psychickou a fyzickou. Psychická pohoda je vnímána jako přítomnost pozitivních emocí, jako například štěstí, spokojenost, radost a duševní klid, nepřítomnost negativních emocí (strach, deprese). Fyzická pohoda je vnímána jako sebehodnocení fyzického zdraví a vitality spolu s absencí fyzického nepohodlí. Autoři Reker a Wong (1984) definovali model k měření této vnímané pohody. Model je 14položkové měřítko psychické, fyzické a obecné pohody, kdy 6 položek měří psychickou pohodu a 8 položek měří fyzickou pohodu. Složený soubor položek je indexem všeobecné pohody. Respondenti hodnotí každou položku na sedmibodové Likertově škále s možností odpovědi od silně souhlasím až po silně nesouhlasím. Obecný blahobyt a spokojenost pozitivně koreluje se štěstím a osobním optimismem a negativně s depresí a fyzickým zdravím. Dále je vysoká korelace mezi vnímanou fyzickou pohodou a štěstím. Fyzické symptomy pozitivně korelují s celkovou fyzickou pohodou. (Reker & Wong 1984: 24–28)

Obecně existují dva přístupy k definici a měření subjektivní kvality života. První považuje konstrukt za jedinou, tzv. unitární entitu. Druhý považuje konstrukt kvality života za složený z několika domén. Jsou to následující: materiální blaho, zdraví, produktivita, intimita, bezpečí, místo v komunitě z překladu *„community“* a emocionální pohoda. Z výzkumu, který realizoval Cummins (1996) však vyplývá, že termínů, kterými lze označit životní spokojenost a kvalitu, je přes 170 a jen něco málo přes polovinu těchto pojmů lze zasadit pod 7 domén výše. To znamená, že domény životní spokojenosti nejsou vnímány jednotlivci stejně. Cummins také uvádí, že čím

větší je podíl škálových položek, které se týkají spokojenosti s rodinou a přáteli, tím vyšší bude celkové skóre životní spokojenosti. (Cummins 1996) Kvalita sociálních vztahů je zásadní pro blaho jednotlivců a následně i celé společnosti. Lidé potřebují podpůrné, sociální a pozitivní vztahy pro udržení blahobytu a štěstí v životě. Výzkumy ukazují, že potřeba patřit, mít blízké a dlouhodobé mezilidské vztahy je základní lidskou potřebou, a že blaho závisí na tom, zda je tato potřeba dobře naplňována. Dá se říci, že sociální vztahy jsou nezbytné pro kvalitu života. Každý nejšťastnější člověk je ve finále ten, kdo měl a má pevné sociální vztahy. Lidé prožívající více pozitivních emocí když jsou s ostatními. Když jsou lidé osamělí, nebo vyloučeni ze sociálních skupin, vznikají negativní emoce. (Možný 2002: 15; Diener & Seligman 2004)

Haškovcová (2010) popisuje ve své knize *„Index Quality of Life (IQL)“*, který detekuje 6 základních oblastí, které podmiňují kvalitu života. Jedná se o sebepřijetí, pozitivní vztahy s těmi, na kterých dotyčnému záleží, autonomie, neboli právo na vlastní názor, zvládání životního prostředí, smysl života a osobní rozvoj. (Haškovcová 2010: 255)

Diener a Seligman (2004) přezkoumávají a definují 6 jiných oblastí kvality života, jsou to následující: společenské podmínky, příjem, práce, fyzické zdraví, absence duševní poruchy a sociální vztahy. K blahobytu jednotlivců pozitivně přispívají politické charakteristiky, jako jsou demokratické instituce, efektivita vlády a stabilita. Dále přispívají celostátní vzorce, jako je nízká rozvodovost, vysoká míra členství v dobrovolných organizacích a vysoká míra důvěry. Zajímavou oblastí je oblast práce. Někteří lidé považují práci za nepříjemnou činnost, kterou musí přetrpět. Bylo však dokázáno, že někteří jedinci mají radost ze své práce a že v mnoha případech si užívají pracovní aktivity více než volný čas nebo rodinný život. Z pohledu zdraví autoři zmiňují, že negativní emoce často předpovídají horší zdravotní výsledky. V různých výzkumech je s dlouhověkostí spojován právě optimismus. (Diener & Seligman 2004) Bylo zjištěno, že zdraví souvisí se subjektivní pohodou, nicméně starší jedinci, přestože je mnohdy trápí zdraví, nemají nižší hodnoty SWB než mladší lidé. (Okun & Stock 1987: 98)

Dále Diener (1984) definuje také demografické faktory, které mají vliv na kvalitu života. Jsou jimi: věk, gender, rasa, zaměstnanost, vzdělání, víra, manželství a rodina. Zmiňuje, že mladší lidé jsou obecně šťastnější než ti starší. Zároveň tvrdí, že ženy uvádějí více negativních vlivů ve svém životě a životní spokojenosti, ale také zažívají větší radosti než muži, dokáží se více radovat. (Diener 1984: 554–556)

Faktory, které zlepšují kvalitu života jsou: dobré vztahy s dětmi, rodinou, přáteli a sousedy, dále psychologické faktory jako: optimismus a celková spokojenost, dále

také: aktivní zapojování do společenských aktivit (například účast na vzdělávacích kurzech a dobrovolnictví), dobré zdraví, finanční jistota (Netuveli & Blane 2008: 117)

Nejlepším přístupem k udržení si kvalitního života, pro starší jedince, je udržovat si vysokou úroveň aktivity. Studie prokazují, že většina seniorů dává přednost aktivnímu životnímu stylu. Dále je také potvrzeno, že životní spokojenost je nejvyšší u starší populace, která se aktivně zapojuje do společenských aktivit. (Hamilton 1999: 172) Aktivní způsob života se týká tělesné, duševní, sociální a také spirituální složky naší osobnosti. Psychická pasivita vede ke zhoršování paměti a vypadávání slov, složitému rozpomínání si atd. Sociální pasivita vede ke ztrátě kontaktů, které jsou velice důležité pro sociální kapitál (viz následující kapitola) a také pro blaho a štěstí v životě (viz výše). (Čeledová et al. 2016) Je nutné zmínit, že psychická pohoda souvisí s pocitem potřebnosti. (Carstensen & Cone 1983)

Existencialita individuálního života může být ve stáří kriticky zasažena mnoha okolnostmi, k nimž patří: sociální vyloučenost, ztráta participace, pocitu sounáležitosti a užitečnosti, dále osamělost, ztráta soběstačnosti, úbytku sil, ztráta autonomie, kontroly nad děním, ovdovění a ztráta nejbližších osob, rozvrat či přerušení rodinných vztahů, ztráta sebeúcty, ztráta vrstevníků, rezignace. Často se vyskytuje absence vůle ke smyslu a zodpovědnosti za sebe sama na straně stárnoucích lidí, jejich neochota o něco usilovat, nevíra v úspěch. Žít smysluplně znamená dělat to, co je vnímáno jako hodnotné. (Čeledová et al.2016) Lidé musí mít sebeúctu, aby byli spokojeni se sebou samými. (Diener 1984: 552)

V longitudinálním výzkumu o 190 respondentech autoři Beaumont a Kenealy (2004) měli za cíl zlepšit porozumění faktorům, které přispívají k vnímání kvality života mezi staršími lidmi. Těmito faktory jsou: rodina, partner, koníčky a zájmy, přátelé, zdraví, domov, společnost, společenský život a společenské události, nezávislost (svoboda volby) a mobilita. V uvedeném výzkumu získali nadprůměrné významy následující: partner, rodina, zdraví, mobilita, nezávislost, emoční pohoda, přátelství, finanční jistota a osobní bezpečnost. Respondenti sami ve výzkumu definovali, co je pro jejich kvalitní život důležité. Dále se zjistilo, že starší jedinci mají tendence dvojího sociálního srovnávání, co se týká kvality života. Prvním je vzestupné srovnávání, které vytváří identifikaci sebe sama s lidmi, kteří mají vyšší kvalitu života a jsou obecně šťastnější. Subjekt však zdůrazňuje svou odlišnost od této skupiny. Druhým srovnáváním je sestupná identifikace, která je charakteristická odkazem na jedince, kteří mají horší kvalitu života, jsou na tom obecně hůře a jsou také méně šťastní. Důležité je zmínit poznámku autorů, kterou shledávám také velice důležitou a trefnou a tou je, že jedním z aspektů používání měření kvality života založeného na jednotlivcích je, že respondenti mají tendenci vybírat ty oblasti, ve kterých nacházejí uspokojení a přehlížet oblasti, ve kterých pociťují nespokojenost. To znamená, že

pokud například respondent nebude spokojený s rodinnými vztahy, nebude je zmiňovat vůbec. Zdá se tedy, že mezi 190 respondenty bylo jen málo těch, kteří nemají dobré vztahy s rodinou a přáteli. (Beaumont & Kenealy 2004) Ke spokojenosti se životem je nutné mít rodinný život a být spokojen se svou životní úrovní. Všeobecně je známo, že bohatší lidé jsou šťastnější než ti chudší. Tzn. že vyšší příjem odpovídá vyššímu blahobytu. Avšak Diener (1984) zmiňuje, že příjem má vliv pouze na extrémní úrovně chudoby, ale jakmile jsou uspokojeny základní potřeby, příjem již nemá vliv na životní spokojenost. (Diener 1984, Diener & Seligman 2004)

V kvantitativním výzkumu o 321 respondentech se autorka Carol Ryff (1989) zaměřila na hodnocení kvality života napříč věkovými skupinami. Respondenti sami měli za úkol hodnotit 32 položek na 6bodové stupnici Likertovy škály od silně souhlasím po silně nesouhlasím. Výsledkem je, že starší lidé nejsou méně šťastní nebo netrpí nižším sebevědomím oproti mladším jedincům, ačkoliv vyšší míra deprese roste s věkem. Aspekty blahobytu jako sebepřijetí a autonomie jsou snadněji dosaženy staršími jedinci. Starší jedinci se také hodnotili lépe, co se týká zvládání prostředí než mladší dospělí. Co se týká rozdílů mezi pohlavími, ukázalo se, že muži měli pozitivnější sebehodnocení než ženy, to se týká i životní spokojenosti. Ženy měly zároveň nižší vnitřní kontrolu a nižší morálku než muži. Výzkum odhalil, že to jsou ale ženy, které mají větší základnu společenských vztahů a trend dosahovat vyššího skóre osobního růstu. (Ryff 1989)

Studie, která byla realizována v Koreji, dokazuje, že na životní spokojenost seniorů má vliv rodinný stav a to zejména pokud má jedinec manžela či manželku. Dále se ukázalo, že roli na životní spokojenost má také vzdělání. V souvislosti s dalšími kapitolami této práce souvisí také to, že čím nižší byl ekonomický, finanční stres[4], tím vyšší byla míra životní spokojenosti. (Kim & Um 2020)

Závěrem této kapitoly bych ráda uvedla, co je nutné, dle Dienera a Seligmana (2004) pro kvalitu života:

1. žít v demokratické a stabilní společnosti, která poskytuje materiální zdroje a uspokojení potřeb;
2. mít podporující přátele a rodinu;
3. mít odměňující a poutavou práci a přiměřený příjem;
4. být zdravý a mít k dispozici léčbu v případě problémů;
5. mít životní cíle;

[4] Finanční stres se jeví jako úzkost z nárůstu dluhu, snížení majetku a nepřipravenost na budoucnost. (Kim & Um 2020)

6. mít filozofii nebo víru, která by poskytla vedení, účel a smysl života člověka. (Diener & Seligman 2004: 20)

4. Teorie kapitálů

Kapitál je obecně chápán jako soubor zdrojů, které jedinec nebo skupina může využít k dosažení svých cílů nebo zlepšení svého postavení. V sociologickém kontextu se kapitál často vnímá jako determinant určující pozici jedince v sociální struktuře nebo v určitém sociálním poli. Vzhledem k tématu mé práce bude v této kapitole popsána role zejména sociálního a ekonomického kapitálu ve formování sociálních vztahů dle pojetí Pierra Bourdieu, Jamese Colemana a Roberta Putnama.

4.1 Teorie kapitálů dle Pierra Bourdieu

V rámci svého rozsáhlého díla se Pierre Bourdieu zaměřil na koncept obecné teorie praxe, který se zabývá mechanismy fungování jednotlivců a členů společnosti. Analyzuje, jak lidé získávají vědomosti o tom, co mají dělat, jaké rozhodnutí přijmout, a to zejména prostřednictvím nevědomých procesů. Bourdieu se zabývá tím, jak lidé vědomě i nevědomě získávají dovednosti a znalosti, jak komunikují a jaké postoje zaujímají ve společnosti. Historie jednotlivce, včetně jeho rodinného prostředí, vzdělání, interakce s různými sociálními třídami, používaného jazyka a zapojení do rituálů, má vliv na to, jakým způsobem jedinec formuluje otázky, přijímá rozhodnutí a zpracovává informace z okolního světa. Bourdieuova práce odkrývá složitost sociální struktury a jejího vlivu na formování chování a myšlení jednotlivců. Jeho analýza přispívá k hlubšímu porozumění sociálních procesů a mechanismů, které formují společnost jako celek. (Hussey 2010: 42)

Pierre Bourdieu definuje 3 základní druhy kapitálu. Jedná se o kulturní, ekonomický a sociální. Bourdieu zdůrazňuje, že tyto formy kapitálu nejsou nezávislé, ale vzájemně propojené a mohou ovlivňovat sociální nerovnosti a struktury moci ve společnosti.

- Ekonomický kapitál se týká finančních prostředků, majetku a materiálních statků, které jedinec či skupina vlastní. Může být přímým způsobem využit k dosažení různých forem moci a vlivu. Ekonomický kapitál může být transformován do jiných forem kapitálu. Například může být investován do vzdělání a kulturních aktivit, což může vést k akumulaci kulturního kapitálu. Získání vzdělání a kulturních dovedností může následně ovlivnit sociální postavení jedince a jeho schopnost vytvářet sociální vazby a sítě, což představuje transformaci ekonomického kapitálu na sociální kapitál. Ve sporu o tom, zda bohatství činí

člověka šťastnějším, mají pravdu spíše ti jedinci, kteří zastávají názor, že nikoliv. Je to z toho důvodu, že rostoucí pocit spokojenosti má vzestup ve spodní části příjmového rozložení populace. Tím pádem od určitého stupně materiálního bohatství se už jeho další vzestup na růstu pocitu štěstí nepodílí. Jak již bylo zmíněno výše. (Možný 2002: 14–15)

- Kulturní kapitál se týká vzdělání, znalostí, dovedností a kulturních praktik, které jedinec získává během svého života. Tento druh kapitálu může být klíčový pro získání prestiže, uznání a sociálního postavení.
- Sociální kapitál se váže na sociální vztahy, sítě a spojení, které jedinec má. Tento typ kapitálu může být důležitý pro získání přístupu k informacím, příležitostem a podpoře od ostatních lidí. Důležitým prvkem sociálního kapitálu je jeho schopnost ovlivňovat sociální interakce, vytvářet důvěru a solidaritu mezi lidmi a poskytovat přístup k různým zdrojům a příležitostem. Sociální kapitál může být klíčový pro úspěch jedince ve společnosti a pro jeho schopnost prosadit se v různých oblastech života. (Bourdieu 1983)

Tyto kapitály mají klíčový význam pro společnost a její strukturu. Ve společnosti existují různé skupiny lidí s variabilními množstvím dostupného ekonomického, kulturního či sociálního kapitálu. Například v akademických kruzích mohou být akademici vysoko postavení v oblasti kulturního kapitálu, ale mohou mít omezený přístup k ekonomickému kapitálu. Mezitím podnikatelé mohou disponovat velkým ekonomickým kapitálem, ale mohou mít nižší množství kulturního kapitálu. Distribuce různých druhů kapitálu odpovídá přirozené struktuře společenského světa nebo sociálním polím, kde se různé formy kapitálu objevují v různých četnostech a mají odlišné hodnoty. (Haeuberer 2011: 36)

4.2 Teorie sociálního kapitálu dle Jamese Samuela Colemana

James Coleman se ve své práci zabýval dalšími formami kapitálu, jako je sociální kapitál, lidský kapitál a kulturní kapitál. Pro mou práci je stěžejní, jak jsem již zmínila, sociální kapitál a s ním spojený lidský kapitál.

James Coleman v knize „*Foundations of Social Theory"* (1990) uvádí, že společnost se skládá ze souboru nezávislých jednotlivců, z nichž každý jedná tak, aby dosáhl cílů. Osoby jakožto racionální aktéři jednají účelově. Stanovují si své cíle tak, aby byly ve shodě s jejich přesvědčením, hodnotami a preferencemi. Podle toho pak provádí racionální transakce, které odpovídají jejich individuálním prioritám a preferencím. Lidský kapitál je souborem dovedností, znalostí, vzdělání a dalších schopností, které jedinec získává během svého života a které mu umožňují dosáhnout úspěchu. Sociální kapitál je definován svou funkcí. Jedná se o soubor zdrojů, které jedinci či skupiny mohou využít k dosažení svých cílů a zlepšení svého sociálního

postavení. Zároveň sociální kapitál existuje ve vztazích, protože vzniká změnami ve vztazích mezi osobami. Lidský kapitál a sociální kapitál se, dle Colemana, doplňují. Tvrdí, že sociální kapitál je důležitý pro jeho vliv na tvorbu lidského kapitálu. Sociální kapitál lze nalézt v každé komunitě. (Coleman 1988: 97–101; Coleman 1990: 300–304)

Coleman sociální kapitál rozděluje do tří základních forem:

- závazky a očekávání, které vychází z důvěryhodnosti sociálního prostředí (struktury),
- schopnost sociální struktury přenášet informace (informační kanály),
- normy podporované efektivními sankcemi.

Efektivita sociálních norem je determinována mírou koheze v sociální struktuře. Klíčovým aspektem sociálního kapitálu jsou normy, které podporují altruistické jednání a potlačení individuálních zájmů ve prospěch kolektivního dobra. Tyto normy hrají klíčovou roli při řešení sociálních výzev a problémů. Sociální normy také ovlivňují členy společnosti a usnadňují jim proces rozhodování tím, že pomáhají aktérovi určit, komu může důvěřovat. Sankce následně zabezpečují, že důvěra, kterou aktér vloží do jiných jedinců, zůstane zachována a neporušena. Co se týká závazků a očekávání, ve společenských strukturách existuje velké množství *„credit slips“* neboli složenek, kdy lidé něco udělají pro druhé. Když jedinec koná prospěšné činy pro ostatní, zavazuje ho to k důvěře a vytváří tím jistou formu sociálního kapitálu. Akumulace této formy kapitálu, vyjádřena množstvím těchto závazků vůči různým jedincům, může být analogická k finančnímu kapitálu. Nicméně většina těchto závazků zůstává nevyřešena, protože činy nejsou souměřitelné. (Coleman 1988: 102)

Coleman popisuje (1988) sociální kapitál v rodině. O tématu rodiny bude následující kapitola, nicméně považuji za důležité zmínit teorii, která souvisí s mezigenerační reprodukcí lidského kapitálu. Prvotní vklad kapitálu probíhá totiž právě v rodině, kterou si jedinec nevybírá.

Rodina poskytuje jedinci zázemí. Toto zázemí lze rozčlenit do tří složek, a to: finanční kapitál, lidský kapitál a sociální kapitál. Finanční kapitál se měří bohatstvím nebo příjmem rodiny. Poskytuje fyzické zdroje. Lidský kapitál se měří vzděláním rodičů a poskytuje dítěti potenciál pro kognitivní prostředí, které napomáhá učení. Sociální kapitál má významný vliv na rozvoj dětí. Jedná se totiž o vztahy mezi dětmi a rodiči. Haškovcová (2010) tvrdí, že dítě bylo jistým kapitálem, který se později zúročil, například poskytnutím péče či jiné pomoci v budoucnu. (Haškovcová 2010: 54) Fyzickou absenci dospělých lze popsat jako nedostatek rodinného sociálního kapitálu. Nedostatek lze popsat také tehdy, kdy vztahy mezi dětmi a rodiči nejsou pevné. Dopady nedostatku sociálního kapitálu se projevují zejména ve výsledcích ve vzdělání (například předčasné ukončení školní docházky). (Coleman 1988: 109–111)

4.3 Teorie sociálního kapitálu dle Roberta Putnama

Díky stati Roberta Putnama *„Bowling Alone“* (1995) započal vstup tematiky sociálního kapitálu do veřejného diskursu. Do této chvíle, ať už to byl Bourdieu nebo Coleman, se téma sociálního kapitálu dostalo pouze do kruhu vědců a akademické sféry. Putnamova základní forma sociálního kapitálu představuje sítě občanské angažovanosti. Podle jeho teorie je sociální kapitál společnosti formován minulým vývojem a je závislý na existenci tradičních prvků občanské kultury. Nejvíce výrazný je tam, kde tyto prvky hluboce zakořenily a kde se formují tradice. (Šafr & Sedláčková 2007: 19) Putnam definuje sociální kapitál jako: *„Rysy sociální organizace jako důvěra, normy a sítě, které mohou zlepšit efektivitu fungování společnosti usnadňováním koordinovaných akcí“*. (Pileček 2010: 66)

Růžička a Vašát ve svém díle shrnují, že Putnam rozšiřuje perspektivu sociálního kapitálu o důraz na sociální vztahy a sítě, které jedinci umožňují získat a využívat sociální podporu, informace a další prospěšné zdroje. Kapitál tak může být chápán jako klíčový faktor určující sílu sociálních vazeb a jejich vliv na jedince i na celou společnost. (Růžička & Vašát 2011)

Robert Putnam dělí sociální kapitál na svazující a přemosťující. **Svazující kapitál** se formuje prostřednictvím blízkých vztahů mezi lidmi, což zahrnuje silná pouta, jako jsou přátelství, vztahy v rodině nebo mezi členy stejné etnické skupiny. *„Představuje jakési sociální „superlepidlo“, které udržuje homogenitu, upevňuje identitu, vytváří reciprocitu, vnitřní skupinovou loajalitu a mobilizuje vzájemnou solidaritu.“* (Šafr & Haeuberer 2008: 181) **Přemosťující sociální kapitál** se naopak týká vzdálenějších vztahů, které jsou charakterizovány slabými spojeními, která mají schopnost překračovat sociální hranice. To může zahrnovat vztahy s přáteli přátel, obchodními partnery nebo přáteli z odlišných etnických skupin. Tato spojení propojují jednotlivce přes různé sociální skupiny a vrstvy, podporují sdílení informací a přispívají k vytváření mezilidských vztahů. V kulturní dimenzi je klíčovou součástí přemosťujícího sociálního kapitálu důvěra mezi skupinami, zejména vůči lidem z odlišných etnických skupin. Putnamova typologie sociálního kapitálu nám tedy poskytuje teoretický rámec pro porozumění tomu, jak sociální kapitál vzniká a jak funguje v různých prostředích. Na jedné straně může přispívat k celospolečenské soudržnosti (přemosťující), zatímco na straně druhé může působit opačně, tj. zvyšovat inkluzi/exkluzi skupin s nerovným společenským postavením (svazující). (Šafr & Haeuberer 2008: 181–183)

5. Rodina v životě seniora

V průběhu života a své životní dráhy je člověk schopný vytvářet velmi individualizované vazby. Co se týká rodinných vazeb, základní vazbou všech lidských kultur je vazba matka a dítě. Biologicky jde o velmi silnou vazbu, která je nám, lidem a savcům, přesně naprogramovaná. Člověk má ze všech savců nejdelší trvání ontogeneze, tedy zejména vývojového období nesamostatnosti a závislosti. S vytvářením vazby k matce se dítě učí také schopnosti navazování obecných vazeb. Tím se totiž utváří pozdější typické, explorační a objevitelské činnosti. (Možný 1990: 138)

Rodina je jednou z nejzákladnějších struktur každé společnosti a kultury. Definice rodiny má mnoho podob. Autoři se však shodují, že se jedná o společenství osob spjatých manželstvím či pokrevním příbuzenstvím. *„Je to párová monogamická rodina, tedy domácnost tvořená párem muže a ženy a jejich dětmi.“* (Možný 1990: 18) *„Určujícím prvkem je tedy pouto krve, k němuž se někdy přidružuje společné bydliště a společná práce v rámci rodiny.“* (Haškovcová 2010: 53) Ministerstvo práce a sociálních věcí (2008) uvádí, že rodina je tvořena nejčastěji třemi, případně čtyřmi generacemi. (Ministerstvo práce a sociálních věcí 2008: 43) V sociologii obecně identifikujeme následující typy rodin:

1. nukleární nebo manželské (manželka, manžel a jejich děti);

2. matrifokální (matka a její děti);

3. patrifokální (otec a jeho děti);

4. širší rodiny (rodiče, prarodiče, děti, tety, strýcové atd.) (Drew 2023: 2, 9; Horská 1990: 401; Klabouch 1962: 9–10; Sharma 2013)

Miller (1981) definuje 2 typy rodin, zapletené (zapojené) a nezapletené (nezapojené). Nezapletené rodiny jsou na extrémním konci osy, kdy komunikace mezi členy rodiny může být minimální a omezená na žádnou či základní úroveň. Tito členové zřídkakdy, nebo vůbec, vyžadují pomoc. Dokonce i ve velmi stresových situacích členové nezapojených rodin jen málokdy vyjadřují své myšlenky a pocity. Zapletené rodiny jsou si naopak tak blízké a s tak silným pocitem sounáležitosti, že členové ztrácí pocit vlastní autonomie. Tento nadměrný zájem a angažovanost vyvolává intenzivní přehnanou reakci, zejména v době stresu. V tomto typu rodiny je obtížné se učit a růst, protože jednotlivci nedostávají příležitost řešit problémy po svém. Ve svém výzkumu popisuje, že většina seniorů a jejich rodin projevuje tendenci k zachování blízkých vztahů. Je důležité zmínit také absenci odcizení. Zvyšuje se podíl starších osob, které žijí v blízkosti svých dětí, a zároveň mají se svými dětmi pravidelný kontakt. (Miller

1981) Kontakt a komunikace je součástí sociálního kontaktu, který má pozitivní a uspokojivý vliv (nejen) na starší jedince. Tito jedinci jsou velmi závislí na vztazích s nejbližšími lidmi. Naplňuje je vědomí vzájemné blízkosti a sdílení životních okamžiků (Vágnerová 2007: 351, 413)

5.1 Funkce rodiny

Rodiny procházejí a procházely změnami, které ovlivňovaly postavení tradiční rodiny ve společnosti, ale také vztahy uvnitř rodiny. Moderní rodina pozbyla některé ze svých dřívějších funkcí. (Klevetová 2017: 87) Například jednou z nejstarších funkcí rodiny je udržení lidského rodu. (Klabouch 1962: 9) Úkolem rodiny dnes je vytvářet podmínky pro zdravý vývoj dětí. (Ministerstvo práce a sociálních věcí 2008: 43) Zároveň rodinné vazby zajišťují základní funkce rodiny jako je výchova a materiální či emocionální podpora. Aby rodina plnila tyto funkce, je třeba přítomnosti všech jejich členů. Zejména obou rodičů. Dobře fungující rodina poskytuje všem členům pocit bezpečí, pochopení a vzájemnou pomoc. Panuje zde přirozená úcta ke starším, ale i respekt a podpora práv a nároků mladších členů domácnosti. Toto soužití je postaveno na demokratických principech a lásce. (Klevetová 2017: 87, 92) V dnešní době však, dle Bengtsona (2001), dochází k rozpadu nukleárních rodin a k úpadku jejich funkcí. (Bengtson 2001: 1–7) Obecně, hlavními funkcemi rodiny jsou funkce reprodukční a socializační, dále pak funkce ekonomická, ochranná, emocionální a výchovná. Vzhledem k tématu mé práce je důležité více zmínit funkci ekonomickou, kterou lze popsat jako společné utváření zisků, protože členové domácnosti společně žili a také pracovali, aby se uživili. Děti a senioři bývají v rodině ekonomicky závislí a členové rodiny je tolerují, jak bude zmíněno níže, například díky teorii směny či závazku. (Haškovcová 2010: 53, Kraus 2015: 42)

Vágnerová (2007) popisuje, že rodina je nejvýznamnější sociální skupinou pro seniora. Zahrnuje totiž nejen soužití s partnerem, ale také kontakt s rodinami dětí a sourozenců. Dalšími sociálními skupinami, které mají největší vliv na staršího jedince jsou pak přátelé a známí, nebo společenství obyvatel určité instituce. (Vágnerová 2007: 350)

5.2 Krize rodiny

Některé rodiny mají vysokou úroveň emocionálního pouta napříč generacemi a značnou stabilitu emočních vztahů mezi rodiči a dětmi po dlouhou dobu. Zároveň je třeba podotknout, že nikoli všechny mezigenerační vztahy vykazují takto vysokou úroveň citové blízkosti. (Bengtson 2001: 9)

Soužití v rodině může mít, dle Krause (2015), dvě podoby. Podoba *„vedle sebe“* nebo *„spolu“*. V poslední době je patrné, že v mnoha rodinách v jisté míře ubylo chvil,

kdy se rodina schází pohromadě za účelem sdělit si vzájemně své zážitky, radosti, ale i starosti a hledat cesty vzájemné podpory či spolupráce. Nedostatečná komunikace představuje klíčový problém pro fungování rodiny. Důležitým aspektem je také rytmus komunikace, který popisuje schopnost rodiny synchronizovat akce. Přibývá počet rodin, kde se jednotliví členové jen potkávají. Rodina se tedy, dle slov Krause (2015), stala spíše průchodným prostorem a její členové žijí spíše vedle sebe než spolu. Současné rodiny se jeví jako uzavřené a dostávají se tak do jisté izolovanosti. Výsledkem je zmenšování rodiny nejen počtem členů, ale také počtem a intenzitou vzájemných vazeb. (Kraus 2015: 33–34)

Doktorka Horská (1990) ve své knize popisuje snižující se stabilitu monogamních rodin. Dále také vysokou rozvodovost a snižující se citové zázemí rodiny, čímž trpí zejména děti. (Horská 1990: 410, Kraus 2015: 34) Ivo Možný (1990) popisuje, že současná rodina je náchylná k rozpadu, což vede ke vzniku neúplných nebo také zcela bezdětných rodin. (Možný 1990: 19) Rodičovství je během socializace dítěte potlačováno vlivem vrstevnických skupin, jejichž hodnoty jsou stále více určovány vlivem hromadných sdělovacích prostředků. Dále je autonomie rodičů omezována například veřejnými institucemi. Socializace se stává nesamozřejmou. Stejně tak i socializace k mužské a ženské sociální roli. Právě díky těmto dopadům, které popisuje Ivo Možný (2002) se mění povaha rodiny. Dnes je rodina pro člověka zejména nejvýznamnější ekonomickou institucí a jakousi *„ideální krabičkou poslední záchrany, když přijdou těžké časy.“* (Možný 2002: 25; Možný 2002: 17)

Pro bezproblémové fungování rodiny jsou klíčové 3 základní předpoklady, a to znalosti (kompetence), čas a peníze. Navzdory tomu není u mnoha rodin dosaženo dostatečného naplnění těchto předpokladů. V současném světě se české rodiny potýkají s různými problémy (jak již bylo nastíněno také výše) při uspokojování svých potřeb a vyvažování pracovních a rodinných rolí (například sociální a finanční nevýhody spojené s péčí o děti doma, nesoulad mezi potřebou ekonomického zabezpečení rodiny a poskytováním adekvátní péče dětem) a podobně. (Ministerstvo práce a sociálních věcí 2008: 7) Rodiny zažívají krize, pokud přetrvává nerovnováha. Je to období výrazné dezorganizace v rodině. Velmi často se jedná o zlomový bod pro rodinu, protože následují změny v její struktuře a interakčním vzorci. Tato krize také může vést k diskontinuitě v trajektorii fungování rodiny, buď směrem k lepšímu anebo směrem k horšímu fungování. Procesy, kterými rodiny obnovují rovnováhu (snížení nároků, zvýšení schopností a/nebo měnící se významy) se nazývají regenerační síly. Rodiny se samozřejmě mohou také zapojit do procesů vedoucích ke špatné adaptaci, které se v teorii stresu říká zranitelnost. (Patterson 2002: 351)

Jak už bylo nastíněno výše, rodina představuje nejdůležitější zázemí nejen pro seniora. V rodině každý plní svou funkci a roli. Stáří je často vnímáno jako období, kdy

dochází ke ztrátě rolí a na člověka se pohlíží jako na neproduktivního člena společnosti. Role starých lidí se neztrácejí. Role se pouze mění tak, aby zahrnovaly nové aktivity, které mohou mít pro rodinu hodnotu. Dospělé děti však zbavují starší rodiče nezávislosti a odpovědnosti za sebe sama. Namísto rozlišování oblastí, které senioři zvládnou sami, dospělé děti předpokládají, že vědí, co je pro jejich rodiče nejlepší, aniž by umožnily vzájemnou účast na rozhodovacím procesu. Ani rodič, ani dítě nemohou být v tomto typu vztahu po dlouhou dobu, protože porušování generačních hranic zhoršuje sebeintegraci. Často se stává, že je senior v rodině „obětním beránkem" a je na něj uvalována vina za všechny problémy v rodině. Plní tedy funkci obětního beránka. S tím se pojí samozřejmě oslabená pozice seniora, frustrace a další možné psychické problémy. Neustálé chování obětního beránka dále odděluje staré lidi od jejich širší rodiny do té míry, že se mohou izolovat a jednat neobvyklým způsobem. (Miller 1981)

5.3 Role rodiny v životě seniora

Rodina je specifický a unikátní systém. Základem zdravého fungování rodiny je soudržnost, adaptabilita a komunikace. (Noveský 2011: 33) Rodina představuje pro dospělého jedince základní podporu pro vybudování jeho emocionálního a psychického blaha. O rodinu (nejen) dospělý člověk opírá pocity vlastní hodnoty, sebeúctu, pocit smysluplnosti své existence a závisí na ní také zdraví. Rodina také rozšiřuje sociální pole jednotlivci. Díky rodině se totiž člověk setkává s lidmi, se kterými by se jinak do styku nedostal. (Matoušek 2003: 10) Generace jedinců jsou na sobě závislé, protože právě mezigeneračními vztahy se předávají hodnoty a zkušenosti. Každá rodina zároveň udržuje svou tradici. Tyto tradice se připomínají uchováváním předmětů, předáváním dovedností a příběhů. To má zásadní význam pro rozvoj jedince i společnosti. (Matoušek 2003: 64; Ministerstvo práce a sociálních věcí 2008: 13) Prarodičovství vystupuje do popředí jako specifická, a jistým způsobem význačná role seniorů. Prarodiče například zajišťují vzory v socializaci vnoučat, poskytují ekonomické zdroje členům rodiny, přispívají ke kontinuitě celé rodiny. (Bengtson 2001: 7) Mnozí senioři přesvědčivě hovoří o pravidelných kontaktech s vnoučaty, o jejich vzájemné pomoci a vyzdvihují jejich úspěchy. Vnoučata jsou pro ně zdrojem radosti a mají zájem o jejich prosperitu, jako o prosperitu celé rodiny. Pokud kontakty s rodinou uvadají, starší jedinci mají často potřebu je obnovovat a udržovat. (Sýkorová 2016: 45, 48) Často se lze setkat také s tím, že sami prarodiče vychovávají svá vnoučata. Je tomu tak proto, že rodiče těchto dětí jsou většinou nezpůsobilí k výchově dětí (v důsledku uvěznění, drogové závislosti, násilí nebo psychiatrických poruch). (Bengtson 2001: 7)

To jakou roli hraje rodina a sociální interakce na jedince ukazují i autoři Gary R. Lee a Masako Ishii-Kuntz, kteří se ve svém výzkumu v roce 1987 zaměřili na osamělost a morálku. Výsledky ukazují, že stavy morálky a osamělosti jsou silně propojeny. Lidé

s vyšším vzděláním, vyšším příjmem a zejména lepším zdravím jsou méně osamělí a mají vyšší morálku než ostatní. Ale co je stěžejní, že u mužů se snižuje pocit osamělosti díky sousedské interakci, manželství a pravidelnému příjmu. U žen snižují pocit osamělosti významné sousedské a rodinné interakce. Zároveň interakce s přáteli a rodinou jsou (spolu se zdravím) nejsilnějšími prediktory morálky. Pro starší jedince je důležitější kvalita vztahů s rodinnými příslušníky než jejich prostá frekvence interakce. (Lee & Ishii-Kuntz 1987)

Mezigenerační vazby mohou mít i svá negativa. Například dlouhé roky péče o závislé starší osoby, o které je nutné se postarat. Tento úkol spadá zejména na rodinné příslušníky staršího jedince. Rodina poskytuje starším lidem zejména fyzickou péči. (Bengtson 2001: 6) Poskytuje však pomoc a podporu jakéhokoliv charakteru. (Ministerstvo práce a sociálních věcí 2008: 43)

Přibyl (2015) popisuje tzv. handicap sociální integrace, který lze chápat jako znevýhodnění či omezení možnosti účasti seniora na obvyklých sociálních vztazích. Jedná se o důsledek úbytku sociálních schopností, kdy se senioři často uzavírají před okolím. Výsledkem jsou problémy s navazováním nových přátelských a partnerských vztahů. Toto období bývá pro seniory nejtěžší. Zde pak rodina sehrává velmi důležitou roli, prověřují se rodinné vztahy, děti a vnoučata se stávají zdrojem emocionální satisfakce. Tento proces se označuje jako vertikalizace sociálních vztahů. (Přibyl 2015: 11–12)

6. Péče o seniora

Koncept péče se začal rozvíjet v sociálních vědách teprve nedávno. Pod pojmem péče rozumíme péči emocionální, ale také fyzickou neboli praktickou. „*Jednou z nezbytných a primárních podmínek při rozhodování o péči je zajisté připuštění si (i když třeba nevědomě) zodpovědnosti za péči.“* (Jeřábek 2013: 92)

K vysvětlení motivace k péči o starší osoby slouží 3 teorie. První z nich je teorie **směny**. Podle této teorie jsou rodinné vztahy vedeny formou **reciprocity** *(equity theory)*. Aneb když se rodiče postarali o své potomky, myšleno obživou, ochranou, socializací a podobně, tak se také potomci postarají v období, kdy to potřebují jejich rodiče. Funguje tedy na principu „dám-dostanu“. Další teorií vysvětlující motivaci k péči je teorie závazku *(obligation theory)*. Závazek vzbuzuje pocit odpovědnosti postarat se o své nejbližší. Třetí teorií je **vztahová teorie** *(attachement theory)*, která popisuje velmi silná emotivní pouta mezi členy rodiny a člověk má tendenci pomáhat těm jedincům, s nimiž takové silné pouto sdílí. (Dudová 2015: 14–20, Jeřábek 2013: 126–127)

Pomoc poskytovaná seniorům v rodinném prostředí vychází z konceptu solidarity. Je třeba zdůraznit významný faktor sociální koheze v rámci rodiny, která umožňuje poskytování této pomoci. Po prvním kroku, kdy, jak bylo nastíněno výše, rodina nejdříve musí přijmout situaci péče, následuje rozdělení rolí umožňující uskutečnění této péče. Jde o to, jestli rodina, která se stará o svého člena, dokáže přizpůsobit život rodiny novým okolnostem. To zahrnuje rozdělení úkolů, změnu denního režimu, zvládnutí nových návyků, možnou změnu pracovní doby nebo dokonce rozhodnutí o ukončení pracovního poměru. Tyto změny nazýváme *„organickou sociální soudržností“*, kdy členové rodiny se vzdávají svých individuálních priorit ve prospěch celkových potřeb rodiny, která se zavázala starat se o svého staršího, závislého člena. (Jeřábek et al. 2005)

Jeřábek ve své knize (2013) popisuje, že pečující chápou potřebu péče o seniora, jako osobní povinnost vůči rodičům, jako situaci a normu, která nastala a je naprosto přirozená. Dalšími motivacemi k péči o seniora může být například dobrý pocit a čisté svědomí pečujícího. Péče je v literatuře také popisována jako *„práce z lásky“*, kdy pečující cítí lásku k druhému a jsou rádi, když mohou pomoci blízkému člověku. Podle Graham (1990) jde v případě péče o blízkého člena zejména o emoce (láska, podpora). (Graham 1990) Poslední motivací, kterou uvádí profesor Jeřábek ve své knize, je altruismus. Rodinná domácí péče se může přizpůsobit potřebám opečovávaného, ale za cenu obětování se pečujícího jedince. Pečující v tomto případě sice vnímají negativa, která s sebou péče přináší, nicméně jsou s touto situací srozuměni a necítí se jako oběť. (Jeřábek 2013: 105, 114–116)

Jeřábek (2013) dále dělí potřebnost péče dle výše a naléhavosti péče, do 3 úrovní:

- potřeba podpůrné péče (například finanční podpora, opravy v domácnosti, doprava k lékaři a na úřady),
- potřeba významné pomoci a dílčí péče (například péče o domácnost, vaření, úklid),
- potřeba nezbytné osobní péče (vyžaduje nepřetržitou pomoc, například pomoc s hygienou, nakrmení, podání léků, přenášení, ukládání)

S růstem náročnosti péče neroste počet pečujících osob. Spolu s rostoucí potřebou péče o seniora roste počet hodin vynakládané péče, většinou jedné hlavní pečující osoby. Průměrný počet hodin péče na osobu týdně je, ve vzorku Jeřábka, 21,5 hodiny na osobu. (Jeřábek et al. 2005; Jeřábek 2013: 70–83)

Pokud se má však rodina postarat například o nemocného seniora, pak musí tato rodina chtít, umět a moci potřebnou péči poskytnout. Jak se říká „když se chce, všechno jde“. Dnes jsou k dispozici edukační programy pro laiky pečovatele, kteří se chtějí naučit a osvojit si, jak se co nejlépe a efektivně umět postarat o staršího člověka. Haškovcová (2010) však předpokládá, že se bude zvyšovat počet seniorů, kteří nenajdou potřebnou pomoc v rodině. (Haškovcová 2010: 286, 290)

Ivo Možný (1990) popisuje, že péče začíná o mnoho dříve, než-li ji potřebuje starší jedinec. Začíná už tehdy, když zejména rodina ženy častěji pomáhá v péči o domácnost, než rodina rodičů muže. Jsou to totiž rodiče ženy (manželky), kteří pomáhají s péčí o domácnost, děti (vnoučata), a napomáhají také s využíváním volného času. (Možný 1990: 106)

6.1 Péče o seniory z genderové perspektivy

V českém kontextu lze pozorovat genderové dimenze v oblasti sociální péče. Z výzkumu provedeného Hasmanovou Marhánkovou (2013) vyplývá, že ve zdravotnických institucích poskytují sociální péči převážně ženy. (Hasmanová Marhánková 2013: 102–108) Tento fakt potvrzuje také Dudová (2015), která uvádí, že rozdíly v poskytování péče jsou patrné. Jsou to právě ženy, které péči poskytují nejčastěji. (Dudová 2015: 10)

Péče o seniora je náročná jak psychicky, tak i fyzicky. Pečující se vzdává soukromého života, volného času, společenských aktivit, ale i pracovního života a možné kariéry. Mnoho autorů se shoduje, že většinou se o seniora stará žena. Pomáhá s domácími pracemi a s osobní péčí o seniora. Jsou to zejména ženy, které by měly upřednostňovat potřeby své rodiny a blízkých před svými vlastními zájmy. Pokud pečuje muž, pomáhá například s opravami v domácnosti. (Abel 1989: 75–77, Dudová 2015: 10) Navzdory zahraničním studiím, Dudová však ve své knize (2018) ukazuje, že v českém prostředí gender sám o sobě nehraje takovou roli v poskytování péče. Ženy pečují s vyšší časovou frekvencí, muži naopak poskytují takovou péči, která není tolik časově náročná. O seniory často pečují jejich děti. *„Spíše pečují osoby mladších věkových kategoriích (tj. 50–70 let) nežli lidé starší.“* dodává Dudová. Nicméně jak ženy, tak i muži považují péči o své starší rodiče za samozřejmé a automatické. (Dudová & Vohlídalová 2018: 227–234) Sladit péči o nesoběstačné seniory s nároky a možnostmi rodiny je vždy obtížné. Haškovcová ve své knize (2010) popisuje, že péče o seniory je tzv. *„sendvičovou strategií“*, kdy se pečující musí postarat o dospívající děti a zároveň o stárnoucí či nemocné rodiče. (Haškovcová 2010: 64, 292)

Problémem, se kterým se potýkají pečující osoby, je, že jsou závislí na příjmu jiného člověka, protože dosahují nižších příjmů, nebo leckdy práci nemají vůbec. Tím pádem jsou pečující vystaveni většímu riziku chudoby. (Dudová 2015: 14) Tento fakt potvrzuje také Silvia Bofill Poch (2018), která zdůrazňuje důležitost dvojí role pečující osoby, že v kontextu ekonomické krize jsou pečující jedinci, a to zejména ženy, zavaleny novými pečovatelskými povinnostmi a zároveň jsou nepostradatelné pro ekonomickou podporu svých rodin, které jsou někdy zcela závislé na úsporách a příjmech pečujícího jedince. (Bofill Poch 2018) Profesorka Haškovcová (2010) popisuje psychické vyčerpání jako další nejčastější problém spojený s péčí o starší rodinné příslušníky. (Haškovcová 2010: 64)

Samostatným problémem je tzv. *„Diogenův syndrom“*, kdy se senior sám zanedbává. Takový jedinec žije sám a nedbá o sebe, protože ztratil motivaci. Riziko zanedbávání zvyšuje narkomanie, alkoholismus, ale také bezdomovectví. Výsledkem tohoto syndromu může být izolace a osamělost. (Haškovcová 2010: 310) Problémem je také to, že jistá část seniorů nemá vůbec na koho se obrátit, protože jsou bezdětní, nebo nemají žádné příbuzné (partnery, sourozence, přátelé). (Abel 1989: 83)

7. Finanční krize v životě seniorů

Všichni zažíváme v životě různé stresující události. Stav krize je pro každého jedince velice subjektivní a individuální záležitost. Každý máme hranice vnímání krize nastavené jinak a vnímáme je tedy rozdílně. Krize je popisována v literatuře převážně jako negativní období, protože zažíváme období jistých potíží a problémů, nebezpečí či utrpení. Nicméně lze říci, že krize je také jistým poučením do budoucna.

V každé společnosti je jiný ekonomický potenciál. Jednotliví lidé patří k různým společenským třídám. V tomto případě všude existuje někdo chudý, jiní jsou naopak zámožní či vysloveně bohatí. (Haškovcová 2010: 39) Finanční krize tak může mít mnoho různých dopadů na životy každého jedince. Největším důsledkem finanční krize na domácnosti je pokles rodinných příjmů. Rodina a její členové jsou nuceni snížit svou spotřebu a výdaje, což může způsobit nemalé následky nejen na psychice, ale také na fyzickém zdraví jedinců, kteří si například nemohou dovolit zdravotní péči, léky, či kvalitní stravu. Často jsou takovou krizí zasaženy zejména starší osoby. Staří lidé tvoří velkou skupinu populace, která je vystavena mechanismům, které vytvářejí zranitelnost vůči hospodářskému poklesu (například jejich náklady na lékařskou péči, ceny v obchodech, služby a jiné). Často jsou, jak již bylo zmíněno výše, odkázáni na pomoc svých blízkých nebo rodin. (Cutler et al. 2002) Mnoho seniorů je také nuceno pokračovat v pracovním životě, aby se uživili. (Foscolou et al. 2017) Chudoba však není vždy podmínkou, aby byl senior stále v pracovním poměru. Noveský (2011) s kolegy definuje 4 motivace k tomu, proč lidé pracují. Jedná se o následující:

- vnější odměna – lidé pracují, aby získali peníze;
- vnitřní potěšení – práce vykonávaná „pro ni samu“, práce jedince baví a naplňuje, zvýší tím také své sebevědomí, že je práce stále schopen;
- seberealizace – lidé vyhledávají takovou práci, která nejúplněji využívá jejich schopností a zájmů;
- sociální interakce – být pracovně činný je skutečností sociálního zájmu někam patřit, senior se cítí být užitečný, pro většinu lidí uspokojuje práce pozitivní sociální potřeby. (Noveský 2011: 34)

7.1 Finanční krize

Mnoho autorů tvrdí, že poslední z největších globální krizí začala již v roce 2007, někdy se uvádí 2008, když americká vláda musela dočasně zachránit globální bankovní systém a některé krachující společnosti. Tato finanční, globální krize je příznakem ekonomické recese, která zasáhla převážně vývojové země po celém světě. (Sargent-Cox et al. 2011) V posledních dvaceti až třiceti letech došlo totiž k nebývalému rozvoji finančních produktů a rychlé expanzi finančních trhů s využitím inovativních produktů. Finanční inovace ve spojení s laxním či spíše žádným regulačním dohledem umožnily finančním institucím podstupování rizik (například poskytování půjček méně bonitním klientům), aby dosáhly vysokých zisků. (Beale 2010: 3–4) Celkově se dá říci, že: *„Globální finanční krize v roce 2008 demonstrovala, jak dalece zaostal institucionální a regulatorní rámec soudobého globálního finančního trhu.“* (Musílek 2008: 18)

Kolaps trhu v roce 2008 vyvolal takový pokles cen aktiv, který výrazně snížil bohatství všech domácností. Starší domácnosti byly nuceny se uskromnit. Mnoho seniorů žijící v USA totiž stále splácí dluhy na svých domovech. Jedná se zhruba o polovinu jedinců ve věku 65–74 let, kteří v roce 2007 měli dluh na bydlení. Rostoucí počet starších Američanů stále představuje výzvu na financování amerického systému sociálního zabezpečení. Spojené státy mají jednu z nejvyšších měr chudoby mezi staršími lidmi. Jedna se zhruba o 25 % seniorů v USA, kteří jsou chudí. Finanční krize poukázala, že senioři jsou velice náchylní vůči ztrátám na úsporách, penzích aj. (Reno & Veghte 2010)

7.2 Finanční gramotnost

Finanční chování jedinců je výsledkem finanční gramotnosti a znalostí finančního přístupu a finančních řízení. Osobní finanční blaho úzce souvisí s různými aspekty, například finance v domácnosti (celkový příjem všech členů), celkový počet členů domácnosti a celkem závislých osob, finanční chování, možnosti, postoje domácnosti, finanční řízení domácnosti, finanční cíle a jejich spojení podle finančního řízení. (Fadzil et al. 2021)

Klíčovou strategií pro zacházení s rozpočtem je plánování. Je nutné si pečlivě promýšlet a kontrolovat, co jsou nutné výdaje, které je třeba uhradit (zejména bydlení) a co může člověk odložit. Pravidelné, nutné a největší náklady, které senioři mají, jsou poplatky za bydlení (nájemné) a výdaje za energie. *„Náklady na bydlení představují nejvýznamnější položky vydání financí domácností. (...) V součtu tak problémy s tímto nákladem uvádí více než 90 % seniorů.“* Senioři v knize Vidovicové (2015) uvádějí, že finance na bydlení jsou pro pro ně buď velkou nebo určitou zátěží. (Vidovićová et al.

2015: 39–40) Dle docentky Sýkorové (2016) je byt a „*střecha nad hlavou“* prvním nákladem, který se musí zaplatit v první řadě. Se zbytkem příjmu (starobní penze, nejisté či občasné přivýdělky) si senioři musí vystačit. Druhým nutným a největším výdajem jsou splátky dluhu, pokud jedinec nějaké má. Zbývající každodenní finanční rozhodování (tzv. „volby“) se pak týkají relativně nízké finanční částky. Senioři nakupují základní jídlo, léky, toaletní či hygienické potřeby, výjimečně si udělají radost novým oblečením či botami. (Sýkorová & Špatenková 2016)

Ve stáří je nutné být dostatečně hmotně zabezpečený z minulých let života. Nízké příjmy mohou omezit zájmy seniora, ale také jeho participaci ve společnosti. Je však známo, že ekonomická aktivita starších osob je vyšší tam, kde je nízká nezaměstnanost a vyšší poptávka po pracovní síle. Pokud starší osoby zůstanou ekonomicky aktivní, je to velkým přínosem nejen pro společnost, ale i pro jedince, protože přivýdělek, jak již bylo zmíněno výše, může přispět k vyšší životní úrovni ve stáří. Pracovní život je spojen se spokojeností se sebou samým, se sebeúctou a navazováním pracovních, sociálních vztahů. Se stářím by se měli jedinci svobodně rozhodnout, zda chtějí pokračovat v pracovních aktivitách, pokud jim to zdraví a jiné okolnosti dovolí, jelikož je to důležité pro spokojenost se životem a morálkou, ale také protože starší lidé mají díky svým životním a pracovním zkušenostem potenciál je uplatňovat ve prospěch komunity. (Ministerstvo práce a sociálních věcí 2008: 22–24, 47)

Sýkorová (2014) ve svém výzkumu zjistila, že ti starší jedinci, kterým to zdraví alespoň trošku dovolilo, se snažili přivydělávat si brigádami, drobnou výpomocí, apod. Dalším, avšak méně častým řešením nelehké finanční situace, dle docentky, volili senioři možnost sestěhovat se s někým dalším a podělit se o náklady. S tímto řešením neměli starší jedinci dobré zkušenosti. Většina nemohla a ani nechtěla žádat o finanční pomoc děti a rodinu (stydí se před nimi, neradi by je zatěžovali). Rodina tedy ani nemusí vědět, v jaké situaci se jejich blízký ocitnul. Situaci řadě z nich komplikovaly dluhy, které s bydlením primárně nesouvisely. Jednalo se například o účty za telefon, zdravotní a sociální pojištění, peněžní půjčky na zboží z předváděcích akcí, domácí spotřebiče, dovolenou, nebo půjčky poskytnuté dětem či známým. Důležité je také zmínit, že krize týkající se bydlení, pokud je senioři prožívají, jsou způsobeny krizemi v jiných oblastech života (například pracovní, rodinné, zdravotní stav). Nashromáždění nepříznivých situací ve stáří umocňuje riziko psychických problémů. (Sýkorová et al. 2014)

Ve výzkumu, který byl realizován v Malajsii (2021) autoři dokazují, jak velkou hraje finanční gramotnost roli v životě seniorů. Bylo zjištěno, že ekonomická situace byla nejsilnějším prediktorem spokojenosti se životem. Zejména finanční chudoba je totiž jádrem stárnoucí společnosti kvůli nedostatku pravidelného příjmu, smrti manžela či manželky, narůstajícím lékařským účtům a špatnému plánování odchodu do důchodu u starších lidí. Většina starších lidí má velmi nízký příjem nebo někteří nemají dokonce

přímý příjem žádný. V Malajsii je tedy nutné, aby každý 3. člověk ve věku 65–69 let zůstal v pracovním procesu. Analýza také ukázala, že ekonomické zdroje mají větší dopad na blahobyt seniorů, kteří žijí v chudých zemích než v bohatých zemích. (Fadzil et al. 2021)

Ve výzkumu docentky Sýkorové (2016) je patrné, že mnoho seniorů si během života nedokázalo, neumělo či nechtělo utvářet úspory a připravit se tak na budoucnost a stáří. Bránily jim v tom, kromě nízkých mezd, také osobní a rodinné krize hromadící se v průběhu života (rozpad partnerského vztahu, ovdovění, vážné onemocnění, ztráta bydlení). Popisované příběhy ve studii vypovídají o nepřiměřených aspiracích seniorů a o jejich neschopnosti odhadnout budoucí potřeby a možnosti. Někdy je problémem neznalost platebních povinností, způsobů řešení dluhů, nezkušenost, která stojí i za nezvládnutou konfrontací s nebývale bohatou nabídkou zboží v tržní ekonomice. Celkově je tedy problémem finanční negramotnosti osobní nezodpovědnost starších jedinců. Pokud se senioři vyskytnou v situaci bezmoci splácet bydlení vlivem zvyšování cen za bydlení a energie, jsou zcela závislí na vnější pomoci (ať už prostřednictvím sociálních vztahů – viz předchozí kapitola, tak také možnost dosáhnout na sociální dávky). Senioři si často zvyknou na skromný život a úsporné hospodaření, který docentka Sýkorová popisuje jako sebeobranný mechanismus, který pomáhá se smířením se situací. Abych uvedla příklad, Sýkorová popisuje, jak senioři šetří na energiích a v zimě netopí, hledají jak a kde výhodně nakoupit (nakupování samo se stalo *„strategickou záležitostí“* stejně jako vaření, které je velice minimalistické, protože jídelníček netvoří žádné speciality a ani velké porce, ba naopak. Obecně nahrazují relativně dražší činnosti levnějšími variantami. Senioři o sobě sami tvrdí, jakoby byli pyšní, že umějí šetřit a jsou skromní. (Sýkorová 2016: 39–41) Typickým znakem starších lidí je přání nebýt druhým na obtíž. (Haškovcová 2010: 150) Ekonomickou situaci některým seniorům zkomplikovaly dřívější nepřiměřené aspirace a utrácení (koupě auta, stavba chaty) a mimo jiné seniorům chybí také finance, které dříve půjčili nebo darovali známým nebo rodině. (Sýkorová & Špatenková 2016)

Důležité je zmínit, že dnes jsou k dispozici mnohé edukační kurzy o finanční gramotnosti, které jsou přímo pořádané pro starší jedince. Pořádají je vzdělávací instituce, ale i neziskové či příspěvkové organizace. Současný (nejen) finanční svět je velmi komplikovaný a mnoho lidí nemá přehled ani o základních finančních službách a nabídkách. Velkým potenciálem pro finanční vzdělávání je také internet, kde mohou participovat samotné banky a další peněžní či pojišťovací instituce. Programy musí zahrnovat také problematiku finančních podvodů a klamavých obchodních praktik, protože tyto nekalé pasti na seniory jsou v dnešní době velmi rozšířené. Podvodníci cílí právě na seniory vzhledem k jejich nepřipravenosti a k absenci finanční gramotnosti. Problémem, na který poukázala docentka Sýkorová (2016) ve svém výzkumu je, že senioři sami se necítí být osloveni nabídkou takových vzdělávacích akcí a programů.

Edukační programy by proto neměly být zaměřeny jen na samotné seniory, ale také na jejich blízké a opatrovníky. (Noveský 2011, Sýkorová & Špatenková 2016)

7.3 Problematika chudoby ve stáří

Chudoba je problémem i nejvyspělejších zemí světa. Koncept chudoby není jednoznačně definovaný. To, co je v dané společnosti považováno za chudobu, se odvíjí od současné ekonomické a společenské situace. Zejména společnost sama rozhoduje o tom, kdo je či není chudý. Sama totiž definuje hranice chudoby dělící jedince na chudé (mající oprávnění na pobírání příspěvků apod.) a nechudé. Chudoba je pro zasažené jedince fyzickou, psychickou, ale i sociální deprivací. Jedná se o nenaplnění základních či standardních potřeb. (Matoušek et al. 2013: 334) V literatuře je mnoho dělení chudoby. Pro mou práci bude nejdůležitější především pojetí subjektivní a objektivní chudoby.

Objektivní chudobu definuje Mareš (1996) jako nezávislou na mínění těch lidí, kteří jsou za chudé považováni. Tento typ chudoby je hojně využívá sociální politikou pro určení míry chudoby. Roli pak hraje tzv. životní minimum jako míra a zákonná hranice chudoby. Oproti tomu subjektivní chudoba vypovídá spíše o pocitech člověka, kterého tento stav provází. Subjektivní chudoba je založena na hodnocení vlastní zkušenosti a lze ji měřit. Například prostým dotazem, jestli se jedinec cítí chudý či bohatý. Nejrizikovější skupinou jsou z hlediska chudoby jednočlenné domácnosti starších osob. (Mareš 1996: 301–302, 308) Vidovićová et al. (2015) potvrzuje, že subjektivní chudoba je vyšší u starších jedinců, žen a lidí s nižším vzděláním. Statusy na opačné straně naopak nijak zvlášť pocit subjektivního bohatství nezvyšují, ovšem výraznou výjimkou je vyšší vzdělání. (Vidovićová et al. 2015: 52)

Průměrné příjmy seniorů jsou obvykle nižší než u lidí v produktivním věku. *„Situace se (jak některá data napovídají) významně zhoršuje u seniorů ve vyšších věkových skupinách, domácností seniorů jednotlivců, s nízkými důchody, horším zdravotním stavem, s potřebou osobní péče.“* (Vidovićová et al. 2015: 7) Z porovnání příjmové situace, které provedla Vidovićová et al. (2015), vyplývá, že ženy jsou chudobou ohroženy ve větší míře než muži. Ženy se častěji než muži stěhují do finančně méně náročného bydlení, nebo mají výrazně častěji bydlení „nad své poměry“ a jsou nuceny jej změnit, což ve svém důsledku vede ke zlepšení jejich finanční situace. (Vidovićová et al. 2015: 27, 56)

7.4 Zkušenosti seniorů s finanční krizí

Ekonomická recese může zhoršit dopady na fyzické a duševní zdraví. Například vlivem ekonomických problémů mohou vznikat deprese u starších dospělých osob a to z důvodů ekonomické nestability či ztráty investic. Bohatství jako jsou tržby na

akciovém trhu, nebo další úspory, představují důležitý zdroj příjmů pro mnoho dospělých ve věku 65 let a více. I malé snížení jmění a pokles vlastního kapitálu může nepříznivě ovlivnit zdraví a pohodu jedince. (Mather 2015)

Americké výzkumnice Li Wenli a Michelle White (2020) ve svém výzkumu ukazují, že finanční krize v roce 2008 způsobila zvýšení počtu bankrotů a exekucí. Lidé se kvůli exekucím mohou dostat do velmi složité finanční tísně, ze které je velice složité se vymanit. Zjistily, že počet starších osob, které mají finanční problémy a které vyhlásily bankrot v souvislosti s finanční krizí, se zvýšil. (Wenli & White 2020)

Ve výzkumu v Austrálii z roku 2011 autoři zjišťovali zda současná ekonomika ovlivňuje životy seniorům. Respondenti nejčastěji zmiňovali, že vlivem finanční krize v roce 2008 začali trpět na psychické potíže (např. úzkosti) a mnoho z nich bylo nuceno změnit své penzijní plány do budoucna. Například několik respondentů ve vzorku uvedlo, že odložili své plány odejít do důchodu kvůli dopadům, které způsobila krize. Tito respondenti si nemohli dovolit zůstat bez pravidelného příjmu, na který byli zvyklí. Více se však finanční krize dotkla seniorů, kteří žijí sami a je u nich mnohem větší riziko, že budou mít příznaky deprese a úzkostí. Obecně totiž dlouhodobé finanční starosti mohou zvýšit riziko škodlivých následků na fyzické i psychické zdraví. (Sargent-Cox et al. 2011) Stejné výsledky dokazuje i mezinárodní studie MEDIS (2005–2015), že sociální izolace, k níž došlo po vzniku finanční krize, vedla k významnému nárůstu příznaků deprese a sebevražd, což naznačuje, že je ovlivněno i duševní zdraví. Po vypuknutí hospodářské krize byl patrný posun k méně zdravému chování. Například více starších osob mělo tendence kouřit, protože kouření bylo jistým způsobem úlevy od stresu. Často se respondenti stravovali nezdravě, protože si nemohli dovolit kvalitnější potraviny a podobně. Krizí byl negativně ovlivněn i sociální život respondentů, například studie ukazuje, že se zmenšily počty přátel. (Foscolou et al. 2017)

Oproti některým zemím, jak jsem ukázala například výše, je jistou výjimkou Irsko. Autoři Barrett a O'Sullivan (2014) ukazují, že průměrná čistá aktiva klesla mezi roky 2006/2007 a 2012/2013 o 45 %. Pokles je způsoben zejména poklesem bohatství v oblasti bydlení. Navzdory tomuto masivnímu poklesu bohatství zůstala měřítka zdraví a blahobytu respondentů v podstatě nezměněna. Autoři dokazují,že starší Irové zažili v důsledku nedávného ekonomického kolapsu velké snížení svého bohatství. Navzdory tomu se nezdá, že by se průměrná úroveň pohody a zdraví, podle jejich vlastního názoru, snížila. Výsledky naznačují, že ekonomická recese tedy nemá rozsáhlé negativní účinky na zdraví a pohodu jedinců. Kvalita života nebyla v Irsku vlivem krize nijak zhoršena. (Barrett & V. O'Sullivan 2014)

V některých zemích začali lidé pochybovat o fungování vlastní země. Příkladem může být panelová studie ve Spojeném království, kde bylo cílem zkoumat změny v úrovních sociálního kapitálu (důvěra a sociální participace) a kvantifikovat účinky na horší psychickou pohodu na pozadí globální finanční krize v roce 2008. Samotná krize se časově shodovala s významným poklesem úrovně všeobecné důvěry ve Spojeném království. Těm, kteří nedůvěřují své vlasti a politickému systému hrozilo v roce 2008 horší psychické zdraví ve srovnání s předchozím rokem. Z toho vyplývá, že sociální kapitál (generalizovaná důvěra) se jeví jako relativně proměnlivý zdroj, jehož úrovně jsou citlivé na aktuální vnímání a zkušenosti jednotlivců. (Lindström & Giordano 2016)

Praktická část

8. Metodologie

8.1 Cíl výzkumu

Záměrem mé práce je zjistit, jaká je žitá zkušenost seniorů v době finanční krize v letech 2023–2024. Dílčím cílem je nahlédnout, zda byl běžný den seniorů finanční krizí zasažen. Ráda bych ve své práci obsáhla také to, zda senioři finanční krizi vůbec pociťují, protože ačkoliv je finanční krize velmi rezonované téma, nemusí to tak vnímat samotní senioři. Druhým dílčím cílem bylo porozumět jejich hospodaření s penězi. Zda senioři šetří a omezují se v době krize či nikoliv. Stěžejní částí a třetím dílčím cílem mé práce je zjistit sociální kapitál seniorů, tedy zjištění zda se vůbec mají senioři na koho spolehnout a koho případně požádat o finanční či jinou výpomoc. Poslední část práce bude věnována péči v době finanční krize.

8.2 Metody sběru dat a vzorek respondentů

Pro svou diplomovou práci jsem realizovala 10 polostrukturovaných rozhovorů. Délka rozhovoru se pohybovala od 8 do 80 minut. Všechny rozhovory byly uskutečněny od prosince 2023 do února 2024. Kritériem pro výběr respondentů byl věk 65 let a více (jelikož od této věkové hranice je jedinec považován za seniora) a druhým kritériem bylo místo bydliště v bytě v Plzni. Předpokládala jsem, že těchto respondentů by se krize mohla dotknout nejvíce. Cílem bylo obsáhnout jistý typ sociální třídy, která finanční změny v zemi pocítí. Dle Sýkorové (2014) se totiž bydlení seniorů v bytech, zejména v bytech nižší kvality, definuje jako „ohrožené chudobou“. (Sýkorová et al. 2014: 51) Tato kritéria výběru splňují všichni mí respondenti.

Můj vzorek respondentů se skládá z:

1. Respondentka 65 let, inženýr oboru dopravy a spojů, žije s manželem
2. Respondentka 68 let, maturita z průmyslové školy dopravní, žije sama
3. Respondentka 75 let, maturita z geodezie a ze zdravotnické školy, žije sama
4. Respondentka 85 let, základní vzdělání, žije sama
5. Respondent 65 let, inženýr oboru dopravy a spojů, žije s partnerkou
6. Respondent 85 let, základní vzdělání, žije se ženou
7. Respondentka 74 let, maturita z gymnázia a z hotelové školy, žije sama
8. Respondentka 71 let, bakalář oboru pedagogika, žije sama
9. Respondentka 82 let, dvouletá ekonomická škola, žije se synem
10. Respondent 66 let, maturita z průmyslové školy stavební, žije sám

Rozhovor byl tematicky rozčleněn do 4 částí. První, nejkratší část, se týkala představení respondenta. Ptala jsem se na věk, dosažený stupeň vzdělání a na to, jak jedinec tráví čas v době ekonomické krize. Druhá část se týkala kontaktů respondenta.

Dotazovala jsem se na to, koho považuje respondent za rodinu. Někdy jsem volně nastínila téma rodiny a respondent se sám rozpovídal. Hovořili jsme také o četnosti kontaktu. Dále měli mí komunikační partneři vyprávět o svých přátelích. O tom, co dělají ve volném čase, který společně tráví. Popřípadě jak často jsou v kontaktu, když zrovna nejsou spolu (například skrze mobilní telefon). Posledním tématem druhé části bylo dotazování ohledně péče. Zda má respondent zkušenosti s péčí. Zda respondent pečoval o své blízké v době finanční krize, nebo pokud respondent sám potřeboval péči. Třetí část rozhovoru se týkala financí a finanční krize. Mé otázky směřovaly zejména k finančním výdajům domácnosti. Zda vůbec krizi, která nastala za poslední rok, respondent vnímá a zda se jí cítí být ohrožený. Dále jsem se dotazovala na to, zda jedinec šetří a pokud ano tak v čem. Doplňková otázka této části se týkala kurzů finanční gramotnosti. Poslední částí rozhovoru bylo spojení tématu rodiny a finanční krize. Zajímalo mě, zda je finanční krize rezonovaným tématem v rozhovorech a rodinném dění. Dotazovala jsem se na ochotu pomoci v době krize, jak ze strany respondenta tak jeho rodiny a přátel.

8.3 Analýza dat

Díky polostrukturovaným rozhovorům jsem měla možnost hlubšího nahlédnutí na problematiku „Přístup seniorů k finanční krizi v roce 2023–2024“. Tento typ rozhovoru mi umožnil ponechat jistou osnovu při rozhovorech pro případnou budoucí komparaci mezi respondenty a zároveň sami respondenti mohli hovořit o tom, co je k dané otázce či tématu napadlo.

Respondenti byli upozorněni, že veškeré rozhovory budou anonymizované, tudíž nikde nebudou uvedena jejich jména a ani kontakty a možná spojení. Vzhledem k citlivému tématu mé práce byli zároveň předem upozorněni, že nemusí odpovídat na otázku, pokud by jim přišla příliš intimní a nepříjemná. Současně jsem obdržela souhlas využívat rozhovory výhradně pro mou diplomovou práci. Všechny rozhovory byly uskutečněny osobně tváří v tvář. Většina rozhovorů proběhla u samotných respondentů doma, další pak v kavárně a jeden byl u respondenta v kanceláři. Po souhlasu respondentů byly všechny rozhovory nahrávány a následně přepsány do písemné podoby. Následovalo kódování, při kterém jsem barevně vyznačila podobná témata a názory a připsala jsem k jednotlivým pasážím příslušná hesla. K jednotlivým rozhovorům byly taktéž přidány mé terénní poznámky a připomínky, zejména co se osobního dojmu respondenta týče. Sýkorová (2016) popisuje ve své práci, že při kontaktu s chudými seniory je patrná snaha zakrýt symboly stigmatu. Někteří nabídnou bohaté pohoštění, přijdou hezky oblečení, upravení. Vymezují se tím vůči stereotypní představě chudých. (Sýkorová 2016)

9. Každodennost seniorů v době finanční krize

Každodennost ve své práci zmiňuji proto, že než jsem začala realizovat rozhovory s respondenty, domnívala jsem se, že pokud budou ekonomickou krizí zasaženi, budou nuceni (pokud by toho byli schopni například ze zdravotních důvodů) jít ještě do pracovního režimu. Mým předpokladem tedy bylo, že většina krizí zasažených seniorů bude chodit do práce či na brigádu. Tento fakt se mi objevil pouze ve dvou případech, kdy respondent č. 5 uvedl, že využil možnosti prodloužení odchodu do důchodu a pracuje ve svém oboru a původním zaměstnání na poloviční úvazek. Řekl: *„Já teď pracuju tady na poloviční úvazek na dohodu o pracovní činnosti. Takže úterý, středa, čtvrtek jsem byl normálně v práci, vstávám už v 5:30, no na sedmou, jsem v práci do tří hodin.“* Protože dle jeho slov se ho krize netýká, domnívám se, že motivací k setrvání v práci mu bylo, dle definic Noveského (2011), zejména vnitřní potěšení a seberealizace (viz kapitola 7). Druhým případem je respondent č. 10, který uvedl, že před důchodem pracoval jako řemeslník a nyní si chodí přivydělávat menšími zakázkami díky kontaktům ze své bývalé práce. Také naznačil, že je rád, že je stále aktivní. Aktivitu v běžném dni zmiňují i další respondenti. Jak jsem naznačila v teoretické části a jak dokazuje Hamilton (1999) ve své studii, aktivita seniorů může být důvodem pozitivního smýšlení respondentů během finanční krize.

Ostatní respondenti neuvedli, že by jejich den byl finanční krizí nějak zasažen. Nejčastěji zmiňovali, že si rádi přispí, když mohou. Často vzpomínali na svá aktivní pracovní období. Běžnou náplní dne respondentů byla hygiena, úklid domácnosti, vaření, luštění křížovek, ruční práce či jiné koníčky, četba knih či tiskovin, sledování televize či jiných médií. Po obědě často následoval odpočinek a odpoledne byla zmiňována procházka, jízda na kole nebo také plavání. Rezonovanými tématy byly také společné chvíle s rodinou a zejména vnoučaty, dále posezení a výlety s přáteli.

Respondenti také uvedli, že poměrně často musí navštěvovat lékaře a například u respondentky č. 9 je to často jediný důvod pro vycházení z bytu. Uvedla, že si užívá klidu a je ráda, když nikam nemusí: „*Pro mě je opravdu úplně supr, když já nemusím vylézt z postele, akorát když musím teda k doktoru, že jo nebo já nevím, teď mám jedině ty doktory.“*

Na tomto místě se u tématu každodennosti nabízí zmínit, že většina respondentů působila velice pozitivně, navzdory probíhající finanční krizi. Nikdo z mých respondentů nebyl krizí zasažen natolik, aby ztratil pozitivního ducha. Všichni respondenti byli hezky oblečení, upravení. Možná to byla jen snaha o zakrytí stigmatu chudých, jak zmiňuje Sýkorová (2016), avšak u některých jsem měla možnost nahlédnout jak žijí a řekla bych, že nikdo neměl zapotřebí se přetvařovat a řekla bych, že ani u jednoho respondenta to tak nebylo. Před rozhovorem mi byla vždy nabídnuta limonáda, káva či čaj a vždy bylo na stole nějaké malé pohoštění. Atmosféra byla u většiny přátelská. Problém jsem měla pouze u jedné paní, která souhlasila

s rozhovorem, ale když došlo na samotný rozhovor vůbec sdílná nebyla a působila velice uzavřeně. Tento fakt později zmíním v limitech mé práce.

10. Přístup seniorů k finanční krizi v roce 2023–2024

Jak bylo nastíněno v teoretické části, senioři jsou velice křehkou skupinou, zejména v době finanční krize. Nejen starší jedinci jsou nuceni snížit svou spotřebu a výdaje, což může způsobit nemalé následky nejen na psychice, ale také na fyzickém zdraví jedinců.

Pouze polovina respondentů uvedla, že ekonomickou krizi zaznamenali a přiznávají, že si jsou této krize vědomi. Respondenti uváděli, že nejvíce si projevů této krize všímají v obchodech a to kvůli postupnému navyšování cen. Respondentka č. 1 řekla: *„(...) Zdá se mi, že je to poznat i v obchodech. (...) Je vidět, jak všichni kupujou slevy. Myslím si, že je to poznat všude. Teď jsem byla u kadeřnice a zase jsem dala o 100 nebo 150 víc.“* Respondentka č. 3, když jsem se zeptala, zda vidí rozdíl oproti době před finanční krizí, se začala rozčilovat: *„To, že je všechno drahý jako prase.. No jako drahý to je a je to čím dál horší.“*

Co mě však překvapilo bylo, že většina respondentů se musí nějak omezovat a začít šetřit, že si nekoupí nic nového, nejedou na dovolenou nebo nějaký pobyt, že dopláceli za energie a přesto všechno polovina respondentů uvedla, že se naší země finanční krize netýká a že Česká republika v krizi není. Respondenti, kteří zmínili, že naše země ve finanční krizi není zmiňovali, že jsou zabezpečení z minulých let. Zde bych ráda odkázala na teoretickou část, zejména 7. kapitolu, kde uvádím, že je pro seniora velice důležité vytvořit si finanční rezervu v produktivním věku. Je totiž důležité, aby starší jedinci byli připraveni na podobné situace.

Ze všech rozhovorů, které jsem realizovala vyplývá jev, který jsem si dovolila nazvat „nevědomé potlačování finanční krize“. Definovala bych jej jako stav, kdy respondenti sami zmínili, že si nevšímají a nejsou si vědomi žádné finanční krize v zemi. Nicméně během rozhovoru a samotného vyprávění respondentů jsem zjistila, že tomu tak není. Všichni jedinci, kteří zmínili, že si ekonomické krize nevšimli, uvedli nějaká ale. Obecně například přemýšlí nad koupí spotřebního zboží či potravin. Nakupují pouze ve slevách a akčních nabídkách. Necestují, nejezdí na výlety a raději zůstávají doma. K tomuto tématu se ještě dostanu v kapitole Hospodaření seniorů s financemi. Dále také senioři, z mého šetření, přemýšlí nad koupí dražších a větších položek. Například respondentka č. 1 uvedla: „*Takže já šetřím třeba i na tom autu, protože přemýšlím, jestli to auto si mám nějaký koupit. Se mi to zdá strašně drahý a už rok přemýšlím, jestli si koupíme auto, protože zase na druhou stranu jak dlouho budeme jezdit (...)“* Tato paní dále uvedla, že s manželem prodali svůj byt, který byl nad jejich poměry a nastěhovali se do menšího. Tento fakt tedy souhlasí s tvrzením docentky

Sýkorové (2016) a doktorky Vidovićové (2015) tedy, že je častým jevem stěhování se za nepříznivých okolností do menšího a ne tolik ekonomicky náročného bydlení. Stejně tak docentka Sýkorová zmiňuje omezování a úsporné hospodaření, které napomáhá zvládnout ekonomicky nepříznivé situace.

Dále bych chtěla komparovat 2 respondenty (č. 1 a č. 5), kteří ačkoliv zmínili, že finanční krizi zvládají relativně dobře, přiznali, že to může být díky tomu, že žijí ve dvoučlenné domácnosti. *„Když jsou vlastně na ty výdaje 2 lidi, tak to myslím moc nepocítí jako jo, ale když je potom člověk sám, tak určitě by to bylo horší.“* Uvedl respondent. Pán č. 5 se finanční krizí necítí být ohrožený, zatímco paní č.1 ano a zmiňuje obavy zejména o svou budoucnost. *„No pokud by to nešlo nějak zpátky (pozn. zdražování a ceny v obchodech), tak asi do budoucna možná ohrožena budu.“*, uvedla. Hlavním faktorem, který pravděpodobně přispěl k této situaci je skutečnost, že respondentka č. 1 pečuje o své nemocné rodiče (vrátím se k tomuto tématu později) což nejspíš způsobuje dodatečné finanční výdaje a dalším faktorem je to, že respondent č. 5 je zaměstnán na poloviční úvazek a tudíž má příjem navíc. V každém případě hraje roli také to, jak sami zmiňují, že jsou na celou nastalou situaci 2 a dokáží tedy nelehké období překonat společně. Jak jsem uvedla v teoretické části, sociální kapitál je pro jedince důležitý, protože mu poskytuje například podporu v obtížných situacích.

Jistou výjimkou byla respondentka č. 9, která zmínila, že jsou lidé v dnešní době příliš rozhazovační a že vůbec neumí šetřit. Tato respondentka hovořila o celém svém životě jako o velice skromném hospodaření. Zmínila také, že vždycky byla zvyklá doslova na „chudobu“, protože sama má 3 sourozence a živila je pouze matka. Uvedla, že pracovat přestala teprve před rokem, když jí onemocněl manžel. To znamená, že byla v pracovním procesu do svých 80 let. Hovořila o své situaci jako o nepříliš dobré. Uvedla, že má podprůměrný důchod a chtěla si přivydělat a také zmínila, že ji práce bavila a naplňovala. Dle Noveského (2011) jsou tyto faktory nejčastějším důvodem setrvání v pracovním režimu.

Jevem, který se mi objevil v rozhovorech poměrně nečekaně byla empatie seniorů. Respondenti projevili soucit s lidmi, kteří jsou na tom finančně hůř, než oni sami. Respondenti uváděli, že moc dobře chápou složitost situace a že finanční krize zastihla nejen je. Často zmiňovali, že jsou na tom někteří lidé i hůř než oni sami a že si jsou toho vědomi. Respondentka č.2 na můj dotaz, zda si přijde krizí zasažena uvedla: *„Ne, protože vlastně valorizuje se důchod, když je třeba inflace vyšší, takže myslím, že z toho důchodci vyšli nejlíp. Mladý rodiny určitě na tom jako byly hůř.“*
Respondent č. 10 má osobní zkušenost, kdy byl svědkem následků finanční krize na starší populaci: „*Můžu uvést 3 příklady, u kterých jsem byl. Na poliklinice starší paní měla nedoplatek na lécích a paní říká, ale já nemám na ty léky a odešla. A druhý příklad v Penny starší pán, žádný natřískaný vozík, pár položek dole. (...) On chtěl platit kartou a ona mu říká, ale karta Vám to nebere. Máte tam patrně nedostatek peněz. (...) Musel něco vyndat a on potom radostně ještě vytáhl z peněženky nějaký drobný a říká ještě si*

můžu koupit tohle.“ (...)„Lidi musí hodně přemýšlet, co si můžou nebo nemůžou koupit.“ Třetí příklad respondenta záměrně vynechám. Týkal se jiné věkové kohorty.

Na tomto místě bych znovu ráda zmínila fakt, který mi vyvstal v průběhu analýzy rozhovorů. Tedy, že respondenti sami uváděli, že krizi nevnímají a že se jich žádným způsobem netýká, ale na druhou stranu v průběhu rozhovoru popisovali opak. Je otázkou, jestli tento fakt vědomě potlačují. Dle mého názoru je toto velice choulostivý jev. Je možné, že se respondenti stydí za svou situaci, nebo že si tento fakt nechtějí přiznat. Dělají vše proto, aby se finanční krizi a nastalé situaci vyhnuli. Balamutí svou mysl, že se jich finanční krize netýká.

10.1 Hospodaření seniorů s financemi během finanční krize

Jak jsem nastínila v teoretické části, nejčastějším a největším výdajem lidí staršího věku jsou náklady na bydlení. Většina mých respondentů žije ve vlastním bytě. Žádný z mých respondentů se, dle informací, které poskytli během rozhovoru, nepotýká s úvěry, zadlužením či exekucemi. Někteří však zmínili, že nějaké úvěry a dluhy mají již splacené. Respondent č. 10 řekl: *„Za celej život jsem měl vlastně dvakrát nějakou půjčku. To bylo na byt. (...) No a bohužel, protože jsem byt částečně napsal na.. nebo napůl napsal na bejvalou moji družku, která zemřela poměrně mladá nebo hodně mladá no tak jsem musel vyplácet z toho nevlastní dcery a takže na to jsem si půjčit musel a zase velmi rychle splacený. Jinak jsem za celej život nikomu nedlužil ani halíř, naopak spíš mě bylo dluženo.“* Fakt, že sám starší jedinec půjčil někdy v minulosti peníze rodině či známým zmínilo více respondentů. Dále například respondentka č. 4 uvedla, že kdyby nebydlela v synově bytě, tak by měla finanční potíže. Doslova řekla: *„To bych se asi taky moc nevotáčela takhle jako jo, (...) takže kdybych nebydlela u syna, kterýmu teda něco dávám, ale to vůbec bych jinde za to nepořídila jo.“* K tomuto faktu se vrátím v kapitole Rodinná solidarita v době finanční krize.

Na mou otázku, za co respondenti nejvíce utrácejí jednohlasně uváděli jídlo. Zmínili také, že už nepotřebují utrácet například za věci na sebe, protože jim vystačí, co si nakoupili v době před odchodem do důchodu. Respondentka č. 4 uvedla, že ušetří díky tomu, že si nic nového nekupuje. *„Teď právě tím, že už vůbec nic nekupuju, jo úplně mi to přestalo bavit chodit po těch obchodech jo, protože za prvé je to drahý a za druhé v mým věku pokročilým si vystačím, ale fakt se na tom ušetří.“* Zároveň většina respondentů uvedla, že se snaží šetřit a minimalizovat náklady. Respondent č. 6 řekl: *„No že bychom utráceli zbytečně? To ne. Na to jsme byli vždycky zvyklí kupovat to, co bylo potřeba. Takže kupujeme si věci, co potřebujeme.“* Během rozhovorů se mi potvrdilo tvrzení docentky Sýkorové (2016), tedy že senioři o sobě sami tvrdí, že umějí šetřit a jsou skromní. (Sýkorová 2016: 39–41)

Naopak ti respondenti, kteří uvedli, že na sobě nešetří řekli, že to nemají zapotřebí. Respondent č. 5 například uvedl, že na sobě šetřil když byl mladší, ale teď si rád koupí i něco dražšího a něco navíc, avšak s rozvahou, uvedl. Co se týká nějaké

zahraniční dovolené jen pár respondentů uvedlo, že by se chtělo podívat někam mimo Českou republiku. Nejčastěji uváděli, že jsou takové cesty finančně nákladné a že raději tráví čas doma. Například respondentka č. 4 uvedla, že ji rodina vzala s sebou na dovolenou několikrát, ale že by se raději podívala do neprozkoumaných částí Prahy.

Dalším jevem, který se mi během rozhovorů objevil byla subjektivní chudoba, dle definice Mareše (1996), které jsem nastínila v kapitole 7.3 v teoretické části. Několik mých respondentů tvrdilo, že jsou na tom finančně špatně a musí hodně šetřit a omezovat se. Například respondentka č. 7 uvedla: *„Já mám pocit, že u mě už ušetřit víc nejde.“* Sami se tedy považovali za chudé a po celou dobu rozhovoru se tak prezentovali. Tento fakt tedy souhlasí s definicí subjektivní chudoby Mareše (1996), který ji definuje jako pocitovou. Tito respondenti však uvedli, že pokud se situace bude ještě zhoršovat, obávají se o svou budoucnost. To znamená, že nyní na té pomyslné hranici, na objektivní chudobě, dle Mareše (1996), nejsou. Respondentka č. 7 uvedla: *„No já zatím vycházím (...), ale kdybych měla víc peněz, tak bych se určitě nezlobila. Tak pokud to bude pokračovat (pozn. finanční krize), tak se bojím, že nebudu vycházet.“* Dále uvedla:*„(...) Musím se i omezit, aby mně vyšly finance, protože ten důchod není tak velikej.“* Tato respondentka nebyla jediná, která mi vyprávěla o nižším důchodu. Například respondentka č. 9 hovořila o tom, že nižší důchod má kvůli tomu, že dlouho pracovala v méně lukrativním zaměstnání (jako písařka).

Na závěr této podkapitoly bych ráda poukázala zejména na finanční plánování seniorů v mém vzorku respondentů. Jak jej trefně shrnula respondentka č. 3: *“Když chci dát tak dám a když nechci tak nedám.”* Respondenti celkově velmi přemýšleli o svém hospodaření s penězi v době ekonomické krize. Všichni mí respondenti mají hojné zkušenosti s financemi z různých oblastí života a jsou si dobře vědomi své finanční situace. Tento fakt značí, jak mají senioři bohatý lidský kapitál, dle definice Jamese Colemana (1988, 1990). Obecně tedy ve vzorku mých respondentů platí, že pokud si něco nemohou dovolit, zkrátka si to nekoupí.

10.1.1 Finanční gramotnost seniorů v období finanční krize

Jak jsem nastínila výše, senioři v mém vzorku komunikačních partnerů volili strategii plánování hospodaření s penězi. Tento fakt koresponduje s tvrzením Vidovićové (2015), která hovoří o pečlivém promýšlení a kontrolování výdajů domácnosti. Zároveň uvádí, že největším výdajem, který nejen starší jedinci musí uhradit, jsou náklady na bydlení. Sami respondenti zmiňovali slova docentky Sýkorové (2016) tedy, že náklady na bydlení jsou prvním výdajem, který se musí zaplatit. Ze všech mých respondentů nikdo nezmínil, že by měl nějaké dluhy, které by musel splácet, jak jsem již uvedla výše. Tento jev, který zmiňuje i docentka Sýkorová (2016) jako druhý nejčastější, se v mé práci nevyskytl. Vypovídá to o jisté finanční gramotnosti mých respondentů, kteří uváděli, že byt spláceli a nyní už je v jejich vlastnictví.

Při mém dotazování, zda respondenti slyšeli o kurzech finanční gramotnosti, všichni řekli, že ano. Často se toto téma objevuje v médiích nebo na internetu. Někteří dokonce zmínili, že na ně tato nabídka či reklama „vyskakuje“ i v osobním bankovnictví. Na mou otázku, zda se respondenti někdy účastnili kurzu finanční gramotnosti uvedli všichni, že nikoliv. Důvody/argumenty proč tomu tak je byly popisovány odlišně, nicméně ráda bych je zastřešila pod jednotný celek. Seniorům v mém vzorku přijdou kurzy finanční gramotnosti zbytečné. Většina respondentů již má nějaké zkušenosti s financemi, získaly je během života a o takové kurzy tedy nestojí. Údajně by jim prý neřekli nic nového. Dále například respondentka č. 2 řekla, že by finanční gramotnost měli vyučovat spíše na školách. Zmínila, že pro lidi v důchodu už je to pozdě. Respondentka č. 4 shrnula: *„Už to za to nestojí (pozn. kurzy finanční gramotnosti). Kdybych byla mladší tak asi možná jo ale.. V tomhle věku já už nevím, jak dlouho ještě budu, tak to už bych..“* Myšlenku však nedokončila. Ráda bych dodala, že jsem respondentce nechala chvíli prostor a ze strachu o nepříjemnou zkušenost a ukončení rozhovoru jsem přešla k další otázce.

Někteří respondenti působili, při mém dotazování ohledně finanční gramotnosti poměrně naštvaně. Respondent č. 6 například řekl: *„Protože jsem vykonával tydle funkce, tak finance velice dobře znám a tydle finanční radílkové, který jsou.. Jednou radějí tak, když je někdo poslechne, tak se chytá za hlavu, tak si myslím, aby to člověk nebyl vulgární, to nemohl říct, takže ty jejich rady já prostě neberu.“* Respondent č. 10 například uvedl: *„Já jsem nepotřeboval nějaký kurzy finanční gramotnosti, protože já jsem vždycky s penězma hospodařil. Za celej život jsem měl vlastně dvakrát nějakou půjčku. (...) A pak i já jsem půjčoval. Pak i naopak mně bylo dluženo. Takže jako já nějaký kurzy finanční gramotnosti rozhodně v životě nepotřeboval.“* Důvodem naštvání či lehké agrese mohou být výše zmíněné zkušenosti každého jedince. Zároveň se domnívám, že tyto kurzy v seniorech vyvolávají urážku jejich osobnosti. Anebo, jak uvádí docentka Sýkorová (2016), senioři se zkrátka nemusí cítit být oslovení nabídkou takových vzdělávacích programů a kurzů.

10.2 Pocity ohroženosti seniorů v době finanční krize

Většina mých respondentů na můj dotaz, zda se cítí být finanční krizí ohroženi odpověděla, že nikoliv. Důvodem, proč se většina mých respondentů necítila ohrožena ekonomickou krizí je pravděpodobně finanční zabezpečení z minulých let. Jak jsem nastínila v kapitole 7.2, ve stáří je nutné, aby byl jedinec dostatečně zabezpečený z pracovního období života, protože ve chvíli, kdy je ekonomická situace špatná a senior nemá na koho se obrátit s žádostí o pomoc, může propadat psychickým problémům, ale zároveň je ohrožen objektivní chudobou. Tento případ se však netýká žádného z mých respondentů.

Dalším důvodem, proč se většina mých komunikačních partnerů necítila ohroženě, a důvod který zmiňovali sami respondenti, je jejich vůle a ochota šetřit. Jak

jsem nastínila v předchozí kapitole Finanční gramotnost seniorů v období finanční krize, sami respondenti považují za samozřejmé, že v době krize je jisté přemýšlení nad penězi a jejich zbytečnému utrácení na místě.

Zajímavým jevem, který se mi objevil u respondentky č. 4 po mém dotazu zda si přijde krizí ohrožena, bylo když odpověděla, že v případě ohrožení a nedostatku financí má rodinu, která by se o ni určitě postarala. O vztazích a solidaritě rodiny se zmíním později, nicméně považují za důležité tento fakt zmínit i zde. Něco podobného totiž naznačil i respondent č. 6, když uvedl, že je nutná nějaká finanční rezerva: *„(...) Abychom nešli úplně nadoraz, anebo k dětem, který se o nás určitě rádi postarají.“* Tento jev tedy značí, že se mají senioři, konkrétně v mém vzorku respondentů, na koho obrátit a vztahy v rodině mají víc než dobré, což sami respondenti v rozhovorech kvitují.

Respondenti, kteří se krizí ohroženi cítili uváděli zejména obavy o svou budoucnost. Respondentka č. 8 se například bojí, že bude ještě více nemocná a že ji ceny léků zasáhnou natolik, že bude muset požádat o pomoc rodinu. Respondentka č. 3 uvedla, že se na celou situaci snaží nemyslet. Tento fakt potvrzuje mé tvrzení z kapitoly č. 10, tedy, že je možné, že si respondenti nechtěli přiznat finanční situaci ve které se nacházeli.

10.3 Vliv médií na pocity a jednání seniorů během finanční krize

Rezonovaným tématem, aniž bych se na něj sama dotazovala, byl jistý vliv médií na utváření pocitů a názorů seniorů v době finanční krize. Jednalo se zejména o ty respondenty, kteří často sledovali televizní vysílání během dne, nebo se nějakým způsobem zajímali o politické dění (o něm budu hovořit v následující kapitole).

Většina mých respondentů nejčastěji využívala ke sledování dění televizi nebo mobilní telefon či počítač. Televize, jak jsem zmínila v kapitole 9, byla také jedním ze základních náplní dne mých respondentů. Pokud si chtěli respondenti zjistit nějaké informace o situaci, která je zajímá, využili k tomu informační portály na internetu. Jev, který mě ale překvapil během rozhovorů byla jediná kladná reakce, co se týká médií. Paní č. 4 uvedla, že ji televize baví a ráda si dohledává informace. Ale například respondentka č. 8 působila naštvaně. Zmínila, že často sleduje televizní vysílání ale dodává: *„To jsou všechno plky.“* Respondentka č. 1 dokonce zmínila, že média mají velice negativní vliv na její rodiče, kteří jsou kvůli svému zdravotnímu stavu doma. Uvedla: *„Mě to (pozn. média) děsí, protože když vidím, jak moje rodiče neustále sledujou tu čtyřiadvacítku a podobný věci tak.. a pak jak maminka potom přemýšlí a jak je úplně zničená ve svých 86 letech? (...) A takový furt si s tím dělá starosti, říkám ať to nesleduje, protože jí to vždycky po jako psychický stránce ji to rozhodí. Bojí se. Děsí je (pozn. média) lidi, ty starý.“*

Když jsem se zeptala respondenta č. 10, kde si dohledává informace, které mi během rozhovoru sděluje, řekl: *„No v podstatě, když chci vědět to, co hlásá mainstream, pustím televizi. No a pak se kouknu na internetu a tamhle hledám ty nepohodlný*

informace a to potom hledám někde mezi tím pravdu, protože v televizi jí rozhodně nemůžeme hledat v žádným případě.“ Tento pán ještě dodal, že se často a rád hádá s lidmi na sociálních sítích, zejména na platformě Facebook. Usuzuji z tónu hlasu a z jeho vyprávění, že to bere jako jistou formu zábavy a recese.

Média mají, dle slov mých respondentů, velice negativní dopad na pocity a vnímání ekonomické krize. Většina respondentů, kteří zmínili, že sledují média a zajímají se o situaci v zemi, mají k médiím a jejich obsahu velkou nedůvěru. Celkově se vyjadřují velice negativně k mediálnímu obsahu. Což je, dle mého názoru problém, když média jsou součástí našeho života v poměrně velkém zastoupení. Denně na nás působí masmédia, reklama, trh, informační technologie a další. Všichni mí komunikační partneři nahlíží na mediální dění s odstupem. Domnívám se, že důvodem může být vzdělanost mého vzorku respondentů. Dalším možným vysvětlením je pravděpodobně častý kontakt s rodinou a přáteli s kterými sdílí informace. Z toho vyplývá, že se médii nenechají ovlivnit a informace si dokáží filtrovat a vyhledat či doplnit.

10.4 Nespokojenost seniorů s politickým děním v době finanční krize

Častým jevem, který se mi objevil během rozhovorů bylo jisté nespokojení respondentů s hospodařením státu. Ačkoliv jsem téma politiky nikdy nezmínila, často o něm hovořili sami respondenti. Jak ukazují Diener a Seligman (2004) politické dění a efektivita vlády má vliv na kvalitu života a sním spojenou spokojenost. V průběhu rozhovorů však nebyli mí respondenti s tímto hospodařením zcela v souladu.

Ve výzkumu, který uvádím v teoretické části, jehož autory jsou Lindström & Giordano (2016) bylo dokázáno, že důvěra vlasti a ekonomickému hospodaření státu se jeví jako relativně proměnlivý zdroj, jehož úrovně jsou citlivé na aktuální vnímání a zkušenosti jednotlivců. Tento fakt koresponduje s mým dotazováním. V roce 2008 během finanční krize ve Spojeném království nemělo důvěru vedení země. V mé práci se ukázalo, že je tomu podobně v roce 2023–2024 v České republice.
Respondentka č. 7 řekla: *„Tahle současná doba mě teda vůbec se nelíbí a nevyhovuje tak to radši ani moc neposlouchám. Ale myslím si, že kdyby se líp hospodařilo a kdyby bejvalo nebyl Covid, tak že snad jsme na tom nebyli tak nejhůř a pokud budou vládnout trošku jiný lidi než teda současná vláda, protože na tu se nemůžu podívat ani na jednoho.“* Respondentka č. 7 nebyla jediná, která zmiňovala další politické a světové okolnosti možné ekonomické krize. Dále rezonovala například válka na Ukrajině a s ní spojené finanční či jiné příspěvky. Respondent č. 10 se k nim vyjádřil takto: *„A jako mluvit o tom, že my se sereme do Ukrajiny jako to je asi celkem mimo. To se nelíbí že jo? My na to, jak jsme malý státeček tak dodáváme v přepočtu na hlavu nejvyšší pomoc. (...) To mi jako k financím tohohle toho státu sere ze všeho nejvíc.“* Respondent č. 6 řekl: *„(...) To hospodaření toho státu, s tím já nesouhlasím. S tím já nesouhlasím, protože ty jejich takový úchylky, takový to slibování, takový to rozdělování lidí na to já nikdy nebyl.“* a *„Moc tomu nevěřím, tomu státu. Každou chvilku teď* euro

pořád.“ Vyjádřil respondent obavu o nižší sílu koruny oproti euru a s tím spojenou možnou ztrátu úspor. Zajímavé je, že respondentka č. 1 tento fakt zmiňuje také. Vyjádřila stejné obavy z budoucího možného přijetí měny euro. Řekla: *„(...) Jestli to opravdu přijmou, tak si myslím, že asi přijdeme o dost peněz.“*

Ráda bych uvedla jistou beznaděj starších ročníků, kteří jsou nespokojeni s hospodařením státu, které shrnula respondentka č. 8: *„(...) Dokud se nezmění systém hospodaření a vůbec ekonomická stránka našeho státu, tak se s tím nedá nic dělat“* (pozn. s finanční krizí). Respondentka dále zmínila rozčílení nad projevem paní Pekarové, která doporučovala jisté kroky k tomu, aby se v domácnosti dalo ušetřit. *„Oni vám řeknou netopte, je 19 stupňů. Zkuste si v 18 stupních sednout k televizi, to bych chtěla vidět tu Pekarovou, jestli tam ta nána sedí.“* Myslím si, že takové projevy hlav státu akorát potvrzují a prohlubují nedůvěru nejen seniorů, která už sama o sobě je veliká.

Na závěr této podkapitoly se mi potvrdilo, že znalosti a vzdělání, tedy kulturní kapitál, dle definic Pierra Bourdieho (1983), hraje zásadní roli při vnímání ekonomické krize a celkového dění. Senioři s větším kulturním kapitálem, jež byli v mém vzorku respondentů, tedy s lepším vzděláním a širšími znalostmi, pravděpodobně mají větší porozumění politickým procesům a ekonomickým souvislostem. Zároveň by tito jedinci mohli být více angažovaní v politickém dění. Dále jsou pravděpodobně schopni lépe interpretovat a analyzovat informace z médií a nenechají se jimi ovlivnit, jak bylo zmíněno v minulé podkapitole.

11. Sociální kontakty seniorů v době finanční krize

V následující kapitole zmíním, jak jsem se zaměřila na zjišťování sociálního kapitálu, tedy zjišťování zda vůbec mají senioři na koho se spolehnout a koho případně požádat o finanční či jinou pomoc. Dle nastudované teorie jsem předpokládala, že senioři budou mít pevné vazby se svými přáteli a rodinou. Z rozhovorů vyplynulo, že tomu tak skutečně je. Někteří respondenti měli vztahy s rodinou náročnější než jiní. K tomuto tématu se vrátím v příštích dvou podkapitolách.

Obecně je nutné říci, že díky přátelům a rodinám jsou na tom senioři během finanční krize 2023–2024, z mého vzorku respondentů, psychicky dobře. Během finanční krize byla rodina a kontakt s rodinou či přáteli psychická opora většiny respondentů. Tento fakt potvrzuje tvrzení, která jsem uváděla v teoretické části. Nejen v době finanční krize jsou rodina a dobré mezigenerační vztahy, zároveň i vztahy s přáteli, důležitým prvkem kvality života. Potvrdilo se, jak uvádí autoři Beaumont a Kenealy (2004), že respondenti sami uváděli, že je pro ně rodina to nejdůležitější a nejdražší. Respondentka č. 2 řekla o své rodině: *„Je to to nejcennější, co mám, vlastní děti.“* Koresponduje to také s tvrzením Vágnerové (2007), že rodina je pro seniora

nejvýznamnější sociální skupinou. Jak uvádí Možný (2002) kvalita sociálních vztahů je zásadní pro blaho jednotlivců. Dá se říci, že sociální vztahy jsou nezbytné také pro kvalitu života v době ekonomické krize. Každý nejšťastnější člověk je ve finále ten, kdo měl a má pevné sociální vztahy. Tento fakt ukazuje také četnost kontaktů s rodinou a přáteli. Většina respondentů se s rodinou stýká pravidelně. Jedná se zejména o období Vánoc a dalších svátků, dále narozenin a životních událostí všech členů rodiny. Senioři jsou s rodinou v kontaktu také v případě nějaké nenadálé situace, například potřeba vzájemné pomoci. Jak uvedl respondent č. 6: *„Stýkáme se, jak je potřeba. Buďto něco potřebuje syn a nebo něco potřebuju já, tak pak se takhle stýkáme.“* Případně, jak uvedli respondenti č. 1 a č. 5, hlídají vnoučata jakmile je potřeba. Kontakty s vnoučaty zmiňovali respondenti poměrně často. Rádi s nimi chodí na hřiště, doprovádí je do školy a na zájmové kroužky. Respondent č. 6 uvedl, že rád vzpomíná na vnučku (dnes již dospělou), se kterou měl kontakt na denní bázi již od dětství. *„(...) No a s vnučkou jsem si užíval vlastně od samýho začátku. Asi od jejich 1 a půl roku než začla chodit do školy. A to je krásná vzpomínka.“* Jak bylo nastíněno v teoretické části. Vnoučata jsou pro seniory často středem zájmu. Také jsou pro ně zdrojem radosti a mají zájem o jejich prosperitu. V případě, že není možné setkat se osobně, volí ke komunikaci telefonní spojení. *„Vídáme se podle potřeby a samozřejmě existujou telefony, takže si voláme.“* Řekla respondentka č. 2. Všichni respondenti uvedli pravidelný kontakt s rodinou, ale také s přáteli. Respondenti uváděli, že se s rodinou nejčastěji stýkají u jídla. Během rozhovoru zmiňovali, že vaří a pečou, pokud mají ohlášenou návštěvu dopředu. Dále většina mých komunikačních partnerů zmínila, že během společných chvil neřeší finanční krizi a žádná jiná nepříjemná témata, jímž například finanční krizi označili.

S přáteli se mí respondenti stýkali během finanční krize také pravidelně. Nejčastěji bylo zmiňováno posezení s přáteli, a nebo různé výlety například v okolí města Plzně. Potvrzuji tímto tvrzení Hamiltona (1999), který tvrdí, že starší populace, která se aktivně zapojuje do společenských aktivit má tendenci být v životě spokojenější. Přátele většina mých respondentů získala v pracovním prostředí, v době aktivního docházení do práce. Nejčastěji má každý z mých respondentů 1-3 nejbližší přátele se kterými sdílí naprosto veškeré dění ve svém životě. Jedinou výjimkou byl respondent č. 6, který zmínil, že má negativní zkušenosti s kamarádskými vztahy. Uvedl: *„No přátelé já nemám, já mám zkušenosti s takovýmhle přátelstvím, že nikdy mě nepřineslo nic. Buďto mě zneužívali v nějakým v nějaké situaci, kdy co potřebovali, no a to je tak všecko.“* Nutno říci, že tento respondent má poměrně velkou rodinu a také žije se ženou, díky které, dle mého názoru, kamarádské vztahy tolik nepotřebuje či nevyžaduje.

11.1 Rodinná solidarita v době finanční krize

Během rozhovoru se mi potvrdily všechny 3 principy rodinné soudržnosti, jež popisují Jeřábek (2013) a Dudová (2015), viz kapitola 6. Jedná se o vztahy vedené

reciprocitou, kdy například respondent č. 6 uvedl: *„(...) Mám pocit, že přeci jenom nějakej ten špurcl po nás zůstane, když odejdeme na to světlo pryč. Tak určitě bychom si o pomoc řekli a vyčerpávali to od nich, ne nějak schválně, ale do výše toho dědictví třeba.“* Dále se jedná o teorii závazku, kdy například respondentka č. 9 řekla: *„On to ani tak nebere, že by mi kdoví jak nějak pomáhal prostě. Bere to jako samozřejmost.“* Teorii závazku popisuje také Coleman (1988) v definici sociálního kapitálu, viz kapitola Teorie kapitálů. Ráda bych zmínila ještě respondentku č. 4 a její situaci, kterou jsem nastínila již v předchozích kapitolách výše, které poskytuje bydlení její syn. Sama naznačila, že je to v jejích očích normální, když se děti starají o své rodiče. A posledním 3. principem je vztahová teorie, která byla patrná ve všech rozhovorech. Všichni mí komunikační partneři během rozhovoru popisovali velmi silná pouta mezi rodinnými příslušníky. Někdo více sdílel své příběhy a konkrétní příklady, jiní spíše přímo uvedli, že rodina je pro ně velice důležitá. Rozporuplná byla respondentka č. 8, která na mou otázku, zda si v rodině pomohli nebo pomáhají, řekla: *„Myslíte jako, že ty děti mně? Tak to v žádným případě, jenom já jim.“* Nicméně sama hovořila v předchozí fázi rozhovoru o poměrně dobrých vztazích v rodině. Tento fakt je, dle mého názoru, důkazem, že i přes zdánlivě pozitivní charakteristiku vztahů v rodině může existovat jejich skrytá dynamika. Je možné, že pro tuto respondentku bylo obtížné přiznat, že potřebuje pomoc od svých dětí, protože uváděla, že na tom není finančně příliš dobře, a tak reagovala tak, že některé odpovědi byly, dle situace popsané výše, zcestné. Tento paradox naznačuje, že povaha rodinných vztahů není jednoznačná a může se měnit v závislosti na kontextu či individuálních potřebách jednotlivých členů rodiny.

Dále je důležité zmínit, že většina respondentů během finanční krize o pomoc své blízké nežádala. Jak jsem nastínila výše, senioři z mého vzorku se nastalé situaci dokázali přizpůsobit. Respondenti však uváděli, že si v případě nouzové situace musí všimnout jejich blízcí sami. Respondent č. 5 uvedl: *„No to by musela být už velká nouze a to by ty moje děti poznaly, že jsem v nouzi a oni by mi pomohli sami.“* Jedinci, kteří zmínili, že by o finanční pomoc někoho požádali, zmínili své děti. Dalšími členy rodiny, které by respondenti oslovili v případě nouze, byli zmiňováni sourozenci. Například respondentka č. 1 zmínila v případě finanční pomoci svého bratra, který dle jejích slov financím rozumí. V případě nutnosti péče by ale oslovila svou dceru. Důvodem je, že je zdravotní sestra, která má v této oblasti již nějaké zkušenosti. Dále například respondent č. 10 uvedl, že by v případě nutnosti oslovil bratra, který už respondentovi finančně pomohl v minulosti. Nikdo z mých respondentů však nezmínil, že by byl osloven o pomoc během finanční krize, ať už rodinou, či přáteli. Respondentka č. 4 zmínila: *„Ja se snažím tak jim pomoct trošku jo, asi jako každá babička.“* Naznačila tak, že ráda přispěje nějaké kapesné například svým vnoučatům. Což naznačila i respondentka č. 9: *„No a když něco ušetřím, no tak jako každá babička, spíš to vrazím vnoučatům, že jo.“* Ráda bych na tomto místě znovu odkázala na teoretickou část, kde

popisuji, že vnoučata jsou pro seniory zdrojem radosti, což může být důvodem jisté štědrosti a potřeby někdy i tajně rozmazlovat.

Často rezonovaným tématem bylo, že si senioři, v mém vzorku respondentů, nepřejí být na obtíž své rodině a známým, což koresponduje s tvrzením Haškovcové (2010). Jednalo se zejména o finanční či psychickou pomoc. Když jsem se následně dotazovala, zda o své finační situaci hovoří s rodinou a blízkými, všichni odpověděli, že nikoliv. Respondentka č. 7 uvedla: *„Snažíme se o penězích moc nemluvit, protože když slyším, že si postěžujou, tak není třeba, abych je zatěžovala ještě já.“* Opačný stav má respondentka č. 9, která hovoří o tom, že s ní její děti a rodina sdílí pouze pozitivní věci a to špatné vynechávají. Sama zmínila, že důvodem může být, že ji nechtějí zatěžovat s negativními záležitostmi. V porovnání těchto dvou respondentek lze vidět, že psychická pohoda je důležitá také v rodině. Pokud rodina sdílí pozitivní emoce, bude pozitivní sám starší jedinec. Sama rodina a rodinné vztahy jsou klíčem ke kvalitě života, jak bylo nastíněno v teoretické části. Respondentka č. 7 má, dle mého názoru, obecně složité vztahy v rodině. Na mé otázky týkající se sdílení názorů o finanční krizi s rodinou, nebo pomoci v rodině v době krize, měla slzy v očích. Tento případ nebyl jediný, kdy se respondentům těžko mluvilo o rodině v souvislosti s ekonomickou krizí. Například respondentka č. 3, kterou zmíním také v limitech mé práce. Je otázkou, zda by respondenti měli stejné pocity, pokud by se můj rozhovor netýkal financí a finanční krize, což je samo o sobě velice intimní a zranitelné téma, jakožto i téma rodiny a rodinných vztahů.

11.2 Péče o seniory v době finanční krize

Dle rozhovorů respondenti zkušenosti s péčí mají. Během života se většina seniorů z mého vzorku starala o své rodiče. Nicméně protože tématem mé práce je ekonomická krize, zaměřila jsem se zejména na zkušenost s péčí během finanční krize. Tuto zkušenost mají 2 respondentky z mého vzorku. Paní č. 1, která intenzivně, denně pečuje o oba své rodiče v posledním roce. Poskytuje péči definovanou profesorem Jeřábkem (2013) jako potřeba významné pomoci a dílčí péče. *„Takhle já teďka se starám jakoby intenzivněji v podstatě od loňského roku, předtím byly relativně samostatný. On totiž táta má po těžké mrtvici už asi 8 let a je na levou stranu chromej pak upadl a zlomil si krček. Takže ono opravdu se šourá. A maminka, která má 47 kilo, tak s ním samozřejmě nemohla až tak manipulovat (...) radši tam chodíme, protože už jenom abychom se tam otočili, zjistili, jaký stav věci.“*

Respondentka č. 9 se před rokem starala o svého nemocného manžela, který tedy krátce poté zemřel. Respondentka zmínila, že odmítal užívat léky dle předpisu. *„Můj muž byl totiž člověk, který neuznával doktory, neuznával žádný léky. Jo, když jsem řekla, vzal jsi si ten.. tak mě vynadal, abych se nestarala.“* Popisuje náročnou situaci respondentka č. 9. Avšak ani jedna z dam si na svou situaci nijak nestěžovala.

Obě tyto respondentky dokazují tvrzení autorů Abel (1989) a Dudová (2015), které jsem zmínila v kapitole Péče o seniory z genderové perspektivy. Tedy, že péči v rodině poskytují převážně ženy. V obou případech se finanční krize projevila, ač nevědomě ze strany obou respondentek. Obě respondentky, jak jsem již nastínila výše, na tom nebyly finančně nejlépe. Respondentka č. 1 byla nucena spolu s manželem prodat byt a nastěhovat se do menšího a méně nákladného. Dále například se kvůli vysokým cenám automobilů musí dopravovat za rodiči alternativními způsoby. Dále obě respondentky omezovaly své potřeby a snažily se něco ušetřit ze svého rozpočtu. Z mého pohledu lze konstatovat, že finanční krize měla významný dopad na situaci rodinné péče. Tato krize vedla ke zhoršení ekonomické stability obou zmíněných rodin a k poklesu dostupných zdrojů pro péči o členy rodiny.

Někteří respondenti vyjádřili obavu, že v případě nutnosti péče o ně samotné by nechtěli být na obtíž. Respondentka č. 4 uvedla: *„Kdybych byla na tom tak špatně, že bych musela někam do nějakýho zařízení, tak, aby mi dali někam tam, kde mi vystačí, prostě na to ten můj důchod. No a co? Vždyť se nikdy neví, že jo, jak člověk na tom potom bude a já bych nechtěla být někomu na obtíž.“* Dále například respondent č. 5 řekl: *„(...) Vůbec jako bych ji nechtěl (pozn. péči), aby někdy o mě někdo pečoval, tak to nechce nikdo jo.“* Tato obava respondentů ohledně možné potřeby péče o sebe v budoucnosti může být spojena s ekonomickou krizí a finanční nestabilitou. Dle mého názoru nechtějí své rodině způsobit přítěž, což souhlasí s trvzením Haškovcové (2010), které jsem uváděla v teoretické části a také v předchozí kapitole.

Respondentka č. 9 například řekla sama o sobě, že je břemeno syna. Nicméně v tónu hlasu byl patrný důvtip. Jistou výjimkou byla respondentka č. 4, která byla ze strany rodinných příslušníků opečovávaná, ačkoliv to sama, dle jejích slov, nepotřebovala. Rodina ji často navštěvovala. Byli často v kontaktu také na dálku. Jezdili spolu na dovolené. Stěžejní byla pro respondentku také finanční výpomoc, kterou, jak sama uvádí, nikdy neodmítne.

12. Limity práce

Výsledky mé práce mohou být ovlivněny dobou, kdy byly realizovány polostrukturované rozhovory. Na přelomu roku 2023 a 2024 už byla finanční krize více méně stabilizovaná, tudíž respondenti mohli krizi považovat již za ustálenou, případně ukončenou. To znamená, že respondenti již krizi nemuseli dávat takovou váhu, jakou by dávali v první polovině roku 2023. Někteří senioři však sami zmínili, jak jsem ukázala výše, že žádnou krizi nepocítili, nicméně během rozhovorů vyplynulo, že ano.

Dále bych ráda uvedla, že má práce byla zhotovena na základě rozhovorů s 10 seniory žijících na území města Plzně. Tedy tato práce a výsledky v ní nelze generalizovat na celou společnost.

Jistým limitem bylo i zvolené téma diplomové práce, protože téma financí je velice intimní a osobní záležitostí. Během analýzy a zpracovávání rozhovorů se mi potvrdilo, že pro někoho toto téma může být nepříjemné. Například konverzace s respondentkou č. 3 byla obtížná, protože po celou dobu rozhovoru odpovídala velice stroze. Několikrát řekla, že o tomto tématu nechce hovořit. Některé mé pokusy o to, aby vysvětlila či rozvedla svůj názor byly zcela neúspěšné. Dále také respondentka č. 7, jak jsem uvedla výše, měla slzy v očích ke konci rozhovoru, kdy byla tématem rodina a pomoc v rodině během finanční krize.

13. Závěr

Na začátku roku 2023 se v České republice začala projevovat, vlivem několika světových, ale také zdejších problémů, ekonomická krize. Hlavními problémy, které tato krize přinesla jsou vysoká inflace, rostoucí náklady na energie a nejistota ohledně budoucí ekonomické situace. Má práce se zaměřuje na kohortu seniorů, kteří jsou často v médiích a širokou veřejností označováni za jednu z nejohroženějších skupin obyvatel, kterých se krize dotýká nejvíce.

Cílem mé práce bylo zjistit, jaká je žitá zkušenost seniorů v době finanční krize v roce 2023–2024. Tento cíl jsem rozčlenila do několika dílčích cílů. Prvním dílčím cílem bylo uchopit každodennost seniorů v době finanční krize. Dále jsem se zaměřila na to, zda finanční krizi senioři vnímají, protože ačkoliv je tato situace velice rezonovaným tématem ve společnosti, nemusí to tak vnímat samotní senioři. Dotazovala jsem se také na pocity ohrožení seniorů v době ekonomické krize. Druhým dílčím cílem bylo porozumět jejich hospodaření s penězi. Zda senioři šetří a omezují se v době krize či nikoliv. Stěžejní částí a třetím dílčím cílem mé práce bylo zjistit sociální kapitál seniorů, tedy zda se vůbec mají senioři na koho spolehnout a koho případně požádat o finanční či jinou výpomoc v případě potřeby. Poslední část práce byla věnována péči v době finanční krize.

Práce je rozdělena na dvě části – na teoretickou a praktickou. Část teoretická má 6 kapitol, kde se věnuji několika pojmům a konceptům, jako jsou stáří, věk, stárnutí. Dále jsem zmínila teorii kapitálů Pierra Bourdieho, Roberta Putnama a Jamese Colemana. Následně jsem se věnovala roli rodiny v životě seniora. Na závěr bylo představeno několik příkladů a studií v souvislosti s finanční krizí v životě seniora. V praktické části analyzuji a interpretuji mnou realizované polostrukturované rozhovory. Celkem bylo provedeno 10 rozhovorů se seniory ve věku 65 let a více. Zvolené kritérium, jímž byli respondenti žijící v bytových podmínkách v Plzni (v nájmu či v osobním vlastnictví), bylo předpokladem vlivu na to, jak se senioři s finanční krizí vypořádávají.

Stěžejním zjištěním mé práce, které se mi objevilo v průběhu rozhovorů, bylo „nevědomé potlačování finanční krize“. Ačkoliv sami respondenti zmiňovali, že se finanční krizí necítí být zasaženi, ovlivněni či ohroženi, jejich výpovědi a příběhy značily něco jiného. Respondenti si, dle mého názoru, nechtěli vliv ekonomické krize přiznat. Většina respondentů se musela nějakým způsobem omezovat a šetřit. Sami respondenti o sobě tvrdili, že umí šetřit a zdálo se, že jsou na tuto skutečnost pyšní. Největším výdajem seniorů v mém vzorku byl poplatek za bydlení a energie. Druhým největším výdajem, který uváděli sami respondenti, byl nákup potravin. Respondenti, kteří zmínili, že naše země ve finanční krizi není, zmiňovali, že jsou zabezpečeni

z minulých let, což považuji za projevy finanční gramotnosti. Zároveň ti respondenti, kteří se krizí ohroženi cítili, uváděli zejména obavy o svou budoucnost. Všichni respondenti uvedli, že mají s oblastí financí zkušenosti, které získali v průběhu života. Nikdo z mých respondentů nebyl ohrožen chudobou, ačkoliv se dvě respondentky, dle definice subjektivní chudoby Mareše (1996), cítily být chudé a po celou dobu rozhovoru na tento fakt upozorňovaly.

Z mého šetření vyplývá, že média mají velice negativní dopad na pocity a vnímání ekonomické krize. Většina respondentů, kteří zmínili, že sledují média a zajímají se o situaci v zemi, mají k médiím a jejich obsahu velkou nedůvěru. Celkově se vyjadřují velice negativně k mediálnímu obsahu. Na druhou stranu všichni mí komunikační partneři nahlíželi na mediální dění s odstupem. Domnívám se, že důvodem může být vzdělanost mého vzorku respondentů. Dalším možným vysvětlením je pravděpodobně častý kontakt s rodinou a přáteli, se kterými sdílí informace. Z toho vyplývá, že se médii nenechají ovlivnit a informace si dokáží filtrovat a vyhledat či doplnit. Dalším rezonovaným tématem byla jistá nespokojenost respondentů s politickým děním a ekonomickým hospodařením státu. Ačkoliv jsem téma politiky nikdy konkrétně nezmínila, často o něm hovořili sami respondenti. V teoretické části jsem uvedla, že politická situace má vliv na kvalitu života a prožívání ekonomické krize.

Výsledky naznačují, že ekonomická krize nemá rozsáhlé negativní účinky na zdraví a pohodu jedinců. Nikdo z respondentů v mém vzorku na tom nebyl z důvodu ekonomické krize psychicky špatně. Nikdo netrpěl duševní poruchou (např. depresí). Důvodů může být několik. Všichni respondenti mají dobré vztahy s rodinou a přáteli, což, jak jsem naznačila v teoretické části, je nejčastějším důvodem životní spokojenosti a pohody. Respondenti sami uváděli, že je pro ně rodina to nejdůležitější. Rezonované byly mezigenerační vztahy, zejména s vnoučaty. Pokud se senioři s rodinou nevídají, zůstávají v pravidelném kontaktu na dálku. Tyto vztahy mohou být důležitým zdrojem podpory nejen v době ekonomické krize. Dalším důvodem, proč jsou na tom senioři z mého vzorku psychicky dobře je jejich udržování si aktivního a kvalitního života. Udržují dobré vztahy se svými přáteli, které získali během života. K navazování nových vztahů a přátelství však u mých respondentů nedochází.

Co se týká rodinné soudržnosti a rodinných vztahů během finanční krize, v mé práci bylo potvrzeno, že k sobě rodinní příslušníci chovají všechny 3 principy soudržnosti, jež jsem zmínila v teoretické a následně v praktické části. Jedná se o reciprocitu, závazek a vztahovou teorii. V případě péče o seniora v době finanční krize se potvrdilo, že pomoc poskytují zejména ženy, jak bylo nastíněno v teoretické části. Respondentky, které pečovaly o své blízké během finanční krize, byly krizí zasaženy, ačkoliv to ony samy neuvedly. Během rozhovorů však několikrát zmínily, že se musely

uskromnit. Příkladem může být stěhování do méně ekonomicky náročného bytu, nebo nakupování ve slevových nabídkách. Respondenti, kteří mají zkušenosti s péčí nebo pomocí v rodině, uvedli, že to považují za samozřejmost, což považuji za jistý důkaz a projev vzájemné lásky. U několika respondentů jsem však zaznamenala, že téma rodiny a rodinných vztahů pro ně bylo citlivé a emocionálně náročné více než téma financí.

Na tomto místě bych ráda uvedla, že nikdo z respondentů se neporovnával s ostatními jedinci ve svém okolí. Jak bylo zmíněno v teoretické části, tedy že starší jedinci mají tendence dvojího sociálního srovnávání, u mého vzorku respondentů tomu tak nebylo. Někteří respondenti zmínili, že pokud s blízkými tráví čas, finanční krize rozhodně není tématem či náplní rozhovorů a společných chvil.

Tato práce může být přínosem nejen pro odborné publikum, ale také pro veřejnost, pokud jde o porozumění zkušenostem seniorů a dynamice mezigeneračních vazeb v době finanční krize. Byla by zajímavá realizace podobného šetření a rozhovorů a porovnání výsledků na větším vzorku respondentů z různých sociálních vrstev a demografických oblastí.

14. Resumé

The aim of my thesis was to find out the lived experience of seniors in the financial crisis of 2023–2024. I divided this thesis into several parts. Firstly, I wanted to get to know the everyday lived experience of seniors during the financial crisis. Secondly, I focused on the seniors´ perception of the financial crisis. I also inquired about seniors' worries during the economic crisis. Next aim was to understand their money management and savings. I was interested in whether or not seniors save and cut back during times of crisis. The main part of my work was to find out the social capital of seniors, especially if seniors have anyone to rely on and whom they can ask for financial or other support. The end of my thesis focused on the care during the financial crisis.

The biggest finding of my work was „Unconscious suppression of the financial crisis“, as I called it in the practical part of the thesis. Most of the respondents mentioned that the crisis does not affect our country so they do not feel threatened by the crisis. On the other hand, the interviews revealed that they do. The example of that is cutting back and starting to save money. Respondents commented that the highest spendings are for living and food.

Another topic of my work was the dissatisfaction of seniors with media content and political events. Most of the respondents, who are aware of the situation in our country and the events in the media, have a great distrust towards the media and its content. During the interviews, they also expressed their disapproval of the state's management during the financial crisis.

My results suggest that the economic crisis does not have widespread negative effects on individuals' health and well–being. None of the respondents in my sample were mentally unwell due to the economic crisis. No one suffered from a mental disorder. The reason being that all respondents have a good relationship with family and friends, not excluding the financial crisis. Regarding to this fact, I confirmed in my thesis that family members have all 3 principles of cohesion towards each other that I mentioned in the theoretical and then in the practical part. In the case of caring for the elderly during a financial crisis, it was confirmed that women in particular provide assistance, as outlined in the theoretical section. At the same time, it became clear how these female caregivers were affected by the financial crisis.

15. Zdroje

Abel, E. K. (1989) "Family Care of the Frail Elderly: Framing an Agenda for a Change" Women's Studies Quarterly, 17(1/2), pp.75–86. http://www.jstor.org/stable/40003980

Barrett, A. O'Sullivan, V. (2014) "The wealth, health and well-being of Ireland's older people before and during the economic crisis" Applied Economics Letters, 21(10), pp.675-678. DOI: 10.1080/13504851.2014.884687

Beale, L.M. (2010) "In the Wake of Financial Crisis" Wayne State University Law School Legal Studies Research Paper Series, Vol. 5, pp.1-27. Dostupné z: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1681577

Beaumont, J.G. Kenealy, P.M. (2004) "Quality of life perceptions and social comparisons in healthy old age" Ageing and Society, vol. 24(5), pp. 755-769. DOI: 10.1017/S0144686X04002399

Bengtson, V. L. (2001) "Beyond the nuclear family: The increasing importance of multigenerational bonds" Journal of Marriage and Family, 63(1), pp.1-16. DOI: 10.1111/j.1741-3737.2001.00001.x

Bertl, I. (2018) "Finanční gramotnost: Otázky a odpovědi, problémy a jejich řešení" Univerzita J.E. Purkyně, Ústí nad Labem, ISBN 978-80-7561-134-5

Bofill Poch, S. (2018) "Changing moralities: Rethinking elderly care in Spain" The Australian Journal of Anthropology, 29(2), pp.237-249. DOI: 10.1111/taja.12282

Bourdieu, P. (1983) "The Forms of Capital" in J. G. Richardson Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education, pp. 241-258. New York: Greenwood Press. Dostupné z: https://home.iitk.ac.in/~amman/soc748/bourdieu_forms_of_capital.pdf

Carstensen, L.L. Cone, J.D. (1983) "Social Desirability and the Measurement of Psychological Well-being in Elderly Persons" Journal of Gerontology, vol. 38 (6), pp. 713–715. DOI: 10.1093/geronj/38.6.713

Coleman, J.S. (1988) “Social Capital in the Creation of Human Capital” in the American Journal of Sociology, vol.94, pp.95-120. Dostupné z: https://www.jstor.org/stable/2780243

Coleman, J.S. (1990) “Foundations of Social Theory” Harvard University Press. ISBN: 0-674-31225-2

Cummins, R. (1996) “The domains of life satisfaction: An attempt to order chaos” Social Indicators Research, 38 (3) : 303-328. DOI: 10.1007/BF00292050

Cutler, D.M. Knaul, F. Lozano, R. Mendez, O. Zurita, B. (2002) “Financial crisis, health outcomes and ageing: Mexico in the 1980s and 1990s” Journal of Public Economics, vol. 84(2), pp. 279-303, ISSN 0047-2727. DOI:10.1016/S0047-2727(01)00127-X

Čeledová, L. et al. (2016) “Úvod do gerontologie” 1. vydání, Karolinum, Praha, ISBN 978-80-246-3404-3

Diener, E. (1984) “Subjective well-being” Psychological Bulletin, 95(3), pp.542-575. DOI: 10.1037/0033-2909.95.3.542

Diener, E. Seligman, M. E. P. (2004). Beyond Money: Toward an Economy of Well-Being. Psychological Science in the Public Interest, 5(1), pp.1–31. DOI: 10.1111/j.0963-7214.2004.00501001.x

Drew, Ch. (2023) “11 Types Of Family In Sociology (Family Structure Examples)” Helpful Professor. Dostupné z: https://helpfulprofessor.com/wp-content/uploads/2022/11/11-Types-of-Family-in-Sociology-Family-Structure-Examples-2023.pdf

Dudová, R. (2015) “Postarat se ve stáří - rodina a zajištění péče o seniory” SLON, Praha. ISBN 978-80-7419-182-4

Dudová, R. Vohlídalová, M. (2018) “Muži a ženy pečující o seniory v rodině” in Sociologický časopis, 54(2), pp. 219-252, Praha. ISSN 0038-0288

Fadzil S. M. N. et al. (2021) “Does financial support improve the well-being of the elderly?” AIP Conference Proceedings vol.2347(1). DOI: 10.1063/5.0051777

Foscolou, A. (2017) “The Impact of the Financial Crisis on Lifestyle Health Determinants Among Older Adults Living in the Mediterranean Region: The Multinational MEDIS Study (2005-2015)” Journal of Preventive Medicine & Public Health, 50(1), pp.1-9. DOI:10.3961/jpmph.16.101

Graham, H. (1990) “The Concept of Caring in Feminist Research: The Case of Domestic Service” in Sociology vol.25(1). DOI:10.1177/0038038591025001004

Haeuberer, J. (2011) “Social Capital Theory” in Springer Fachmedien Wiesbaden GmbH, Praha. ISBN 978-3-531-17626-0

Hamilton, S. I. (1999) “Psychologie stárnutí” Portál, Praha, ISBN 80-7178-274-2

Hasmanová Marhánková, J. (2013) „Aktivita jako projekt – Diskurz aktivního stárnutí a jeho odezvy v životech českých seniorů a seniorek“ Praha: SLON. ISBN: 978-80-7419-152-7

Haškovcová, H. (2006) “České ošetřovatelství: Manuálek sociální gerontologie“ 10.díl, Institut pro další vzdělávání, Brno. ISBN: 80-7013-363-5

Haškovcová, H. (2010) “Fenomén stáří” 2. vydání, Havlíček Brain Team, Praha. ISBN 978-80-87109-19-9

Horská, P. (1990) “Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy” Panorama, Praha. ISBN 80-7038-011-X

Hrůza, Z. (1966) “Věda o stárnutí” Academia, Praha

Hussey, A.(2010) “Social Capital, Symbolic Violence, and Fields of Cultural Production: Pierre Bourdieu and Library and Information Science“ in Critical Theory for Library and Information Science, pp. 41-51. ISBN: 978-1-59158-938-9. Dostupné z:https://repo.iainbatusangkar.ac.id/xmlui/bitstream/handle/123456789/8197/1509096608687_[Gloria_J._Leckie,_Lisa_M._Given,_John_E._Buschman(BookFi.org).pdf?sequence=1#page=64

Jeřábek, H. et al. (2005) “Rodinná péče o staré lidi” 1. vydání, CESES FSV UK, Praha, ISSN 1801-1519. Dostupné z: https://docplayer.cz/7945089-Hynek-jerabek-a-kolektiv.html

Jeřábek, H. (2013) “Mezigenerační solidarita v péči o seniory” 1. vydání, SLON, Praha, ISBN 978-80-7419-117-6

Keyes, C. L., Shmotkin, D., & Ryff, C. D. (2002) “Optimizing well-being: the empirical encounter of two traditions” Journal of personality and social psychology, 82(6), pp.1007-1022. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/11321311_Optimizing_Well-Being_The_Empirical_Encounter_of_Two_Traditions

Kim, J. Um, K. (2020) “A Study on the Effects of Economic and Financial Stress on the Satisfaction of Living for the Elderly” Journal of Economics, Marketing, and Management, 8(1), pp.29-35. ISSN: 2288-7709. DOI: 10.20482/jemm.2020.8.1.29

Klabouch, J. (1962) “Manželství a rodina v minulost” Orbis, Praha

Klevetová, D. (2017) "Motivační prvky při práci se seniory” 2. vydání. GRADA publishing, ISBN 978-80-271-0102-3

Kraus, B. (2015) “Životní styl současné české rodiny” 1. vydání, Gaudeamus, Hradec Králové, ISBN 978-80-7435-544-8

Lee, G.R. Ishii-Kuntz, M. (1987) “Social Interaction, Loneliness, and Emotional Well-Being among the Elderly” Research on Aging, 9(4), DOI:10.1177/0164027587094001

Li, W., & White, J. (2020) “Financial distress among the elderly: Bankruptcy reform and the financial crisis” Oxford University Press.
DOI: 10.1093/oso/9780198867524.003.0005

Lindström, M. Giordano G. N. (2016) “The 2008 financial crisis: Changes in social capital and its association with psychological wellbeing in the United Kingdom – A panel study” in Social Science & Medicine, vol.153, pp.71-80
DOI:10.1016/j.socscimed.2016.02.008

Mareš, P. (1996) “K měření subjektivní chudoby v české společnosti” in Sociologický časopis, 32(3), pp.297-315. Dostupné z: https://esreview.soc.cas.cz/pdfs/csr/1996/03/05.pdf

Mather, M. (2015) “Effects of the Great Recession on Older Americans’ Health and Well-Being” in Today’s Research on Aging no.32, pp.1-7, Washington DC. Dostupné z: https://www.prb.org/wp-content/uploads/2020/11/TRA32-2015-great-recession-aging.pdf

Matoušek, O. (2003) “Rodina jako instituce a vztahová síť” 3. vydání, SLON, Praha, ISBN 80-86429-19-9

Matoušek, O. et al. (2013) “Encyklopedie sociální práce” 1. vydání, Portál, Praha, ISBN 978-80-262-0366-7

Miller, J. R. (1981) “Family Support of the Elderly” Family and Community Health, 3(4), pp. 39-49. Dostupné z: https://www.jstor.org/stable/44952462?seq=1

Ministerstvo práce a sociálních věci (2008) “Kvalita života ve stáří - Národní program přípravy na stárnutí na období let 2008-2012” Praha, ISBN 978-80-86878-65-2

Ministerstvo práce a sociálních věci (2008) “Rodinná politika na úrovni krajů a obcí - Metodické “doporučení” Ministerstva práce a sociálních věcí” Praha, ISBN 978-80-86878-82-9. Dostupné z: https://www.mpsv.cz/documents/20142/225508/Rodinna_politika.pdf/c5ac6806-30a5-813c-a561-1578df33368e

Ministerstvo práce a sociálních věci (2021) “Strategický rámec přípravy na stárnutí společnosti 2021-2025” Praha. Dostupné z: https://www.mpsv.cz/documents/20142/372809/Strategick%C3%BD%2Br%C3%A1mec%2Bp%C5%99%C3%ADpravy%2Bna%2Bst%C3%A1rnut%C3%AD%2Bspole%C4%8Dnosti_2021-2025.pdf/ebeffaa4-b010-6a72-e3b2-81e0fd5fcbd6?fbclid=IwAR2D0zk8AoDH6GgD5g4wbk2Y94yAojmD6okb_-MgdpSfiZA85JIX0Q_z9lg

Možný, I. (1990) “Moderní rodina: mýty a skutečnosti” BLOK, Brno, ISBN 80-7029-018-8

Možný, I. (2002) “Česká společnost: Nejdůležitější fakta o kvalitě našeho života” Portál, Praha, ISBN 80-7178-624-1

Možný, I. (2002) “Sociologie rodiny” 2. vydání, SLON, Praha, ISBN 80-86429-05-9

Musílek, P. (2008) “Příčiny globální finanční krize a selhání regulace” Český finanční a účetní časopis, 3(4), pp.6-20. Dostupné z: https://cfuc.vse.cz/pdfs/cfu/2008/04/02.pdf

Netuveli, G. Blane, D. (2008) “Quality of life in older ages” British Medical Bulletin, Oxford University Press, vol.85 pp.113–126. DOI:10.1093/bmb/ldn003

Noveský, I. (2011) “Slabikář finanční gramotnosti - Učebnice základních 7 modulů finanční gramotnosti” 2. vydání, COFET, Praha, ISBN 978-80-9043-96-1-0

Okun, M. A., & Stock, W. A. (1987) “Correlates and Components of Subjective Well-Being Among the Elderly” Journal of Applied Gerontology, 6(1), pp.95-112. DOI:10.1177/073346488700600108

Pacovský, V. (1990) “O stárnutí a stáří” Avicenum, Praha, ISBN 80-281-8076-8

Pacovský, V. (1997) “Proti věku není léku? Úvahy o stárnutí a stáří” Karolinum, Praha, ISBN 80-7184-486-1

Patterson, J.M. (2002) “Integrating Family Resilience and Family Stress Theory” Journal of Marriage and Family, 64(2), pp.349–360. DOI:10.1111/j.1741-3737.2002.00349.x

Pileček, J. (2010) “Koncept sociálního kapitálu: Pokus o přehled teoretických a metodických východisek a aplikačních přístupů jeho studia” in Geografie vol.1(15), pp.64-77. Dostupné z: https://geografie.cz/media/pdf/geo_2010115010064.pdf

Přibyl, H. (2015) “Lidské potřeby ve stáří” Maxdorf s.r.o., Praha, ISBN 978-80-7345-437-1

Rabušic, L. (1995) “Česká společnost stárne” Georgetown - Masarykova Univerzita Brno, ISBN 80-210-1155-6

Reker, G. T. Wong, P. T. P. (1984) “Psychological and Physical Well-Being in the Elderly: The Perceived Well-Being Scale (PWB)” Canadian Journal on Aging, 3(1), pp. 23 - 32. DOI:10.1017/S0714980800006437

Reno, V.P. Veghte, B. (2010) “Economic Status of the Elderly in the United States” National Academy of Social Insurance. Washington, DC. DOI: 10.2139/ssrn.176387

Růžička, M. Vašát, P. (2011) "Základní koncepty Pierra Bourdieu: pole – kapitál – habitus" ANTROPOWEBZIN vol.2, ISSN 1801-8807. Dostupné z: http://www.antropoweb.cz/media/document/ruzicka-vasat-2-2011.pdf

Ryff, C. D. (1989) "Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being" Journal of Personality and Social Psychology, 57(6), pp. 1069–1081. DOI:10.1037/0022-3514.57.6.1069

Sargent-Cox, K. Butterworth, P. Anstey, K.J. (2011) "The global financial crisis and psychological health in a sample of Australian older adults: A longitudinal study"

Sharma, R. (2013) "The Family and Family Structure Classification Redefined for the Current Times" J Family Med Prim Care, 2(4), pp.306-310. DOI: 10.4103/2249-4863.123774. Dostupné z: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4649868/

Social Science & Medicine, vol. 73(7), pp.1105-1112, ISSN 0277-9536. DOI: 10.1016/j.socscimed.2011.06.063

Sýkorová, D. Nytra, G. Tichá, I. (2014) "Bydlení v kontextu chudoby a stáří" Ostravská univerzita v Ostravě, ISBN 978-80-7464-493-1. Dostupné z: https://projekty.osu.cz/vedtym/dok/publikace/seniori.pdf

Sýkorová, D. (2016) "Sociální role chudého stáří" Sociologický časopis, vol.52(1), pp.27-52. DOI:10.13060/00380288.2016.52.1.241

Sýkorová, D. Špatenková, N. (2016) "Finanční (ne) gramotnost ve stáří: výzva pro edukaci seniorů" in L. Tomczyk, C. Határ & N. Špatenková, Edukacja i kompetencje seniorów, Uniwersytet pedagogiczny w Krakowie, Krakov, pp.33-50. ISBN: 978-83-941568-6-2. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/296703695

Šafr, J. Sedláčková, M. (2007) "Sociální kapitál: Koncepty, teorie a metody měření" in Sociologický ústav AV ČR, vol.6(7), ISBN 80–7330–095-8. Dostupné z: https://www.soc.cas.cz/sites/default/files/publikace/244_ss_06_07.pdf

Šafr, J. Haeuberer, J. (2008) " Přemosťující sociální kapitál a soudržnost společnosti" in Tuček, M. "Soudržnost v diferencující se společnosti" Sociologický ústav AV ČR, pp.181-201, Praha, ISBN 978-80-7330-145-3. Dostupné z: https://www.soc.cas.cz/sites/default/files/publikace/soudrznost_v_diferencujici_se_spolecnosti.pdf

Vágnerová, M. (2007) “Vývojová psychologie II. Dospělost a stáří” Karolinum, Praha, ISBN 978-80-246-1318-5

Vidovićová, L. Rabušic, L. (2003) „Senioři a sociální opatření v oblasti stárnutí v pohledu české veřejnosti“ Výzkumné centrum, Brno. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/39954468

Vidovićová, L. Galčanová, L. Sýkorová, D. Petrová Kafková, M. (2013) „Stáří ve městě, město v životě seniorů“ Praha: SLON, ISBN: 978-80-7419-141-1

Vidovićová, L. et al. (2015) “Příjmová chudoba a materiální deprivace seniorů: subjektivní a objektivní pohledy” Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, Praha, ISBN 978-80-7416-215-2. Dostupné z: https://katalog.vupsv.cz/Fulltext/vz_389.pdf

World Health Organization (2015) “World report on ageing and health” ISBN 978 92 4 156504 2. Dostupné z: https://www.who.int/publications/i/item/9789241565042

16. Přílohy

Příloha č. 1:

Osnova rozhovoru pro diplomovou práci na téma: Přístup seniorů k finanční krizi v roce 2023–2024

1. **Uvedení do tématu, představení respondenta**
   - Věk
   - Dosažené vzdělání
   - Rodinný status - Žijete sám/a?
   - Jak vypadá Váš běžný den?
   - Čemu se rád/a věnujete? Jaké jsou Vaše koníčky?

2. **Rodina, přátelé - sociální kapitál**
   - Koho považujete za svou rodinu?
   - Jak často jste spolu v kontaktu? (na dálku či osobně)
   - Pokud spolu trávíte čas, co obvykle děláte?
   - Vybaví se Vám nějaká situace, kdy jste si v rodině pomohli? Vyprávějte mi o ní prosím.
   - Vyprávějte mi o svých přátelích prosím.
     - Jak dlouho se znáte? Jak často jste v kontaktu? Navštěvujete se? Voláte si?
   - Máte zkušenosti s péčí? Pečoval jste vy sám/a o někoho?
     - Stará se o Vás Vaše rodina? Pečoval/pečuje o Vás někdo?

3. **Finance**
   - Vnímáte, že byla naše zem v krizi (finanční krizi)? Jak vnímáte situaci, která nastala v tomto roce?
   - Jakým způsobem, pokud vůbec, se Vás krize dotkla? (omezování)
   - Máte pocit, že jste ohrožen/a finanční krizí?
   - Jaká je Vaše finanční situace:
     - Za co nejvíce utrácíte?
     - Kolik vás stojí bydlení? Musel/a jste doplácet např. energie?
   - Kdo ve Vaší domácnosti nakupuje?
     - Jak často chodíte nakupovat? (potraviny, alkohol, oblečení, elektro)
     - Nakupujete jen drobné nákupy, nebo děláte větší?
   - Jak plánujete svou finanční budoucnost v souvislosti s ekonomickou situací?
   - V čem lze u Vás ušetřit? Šetříte na sobě v něčem?
   - Slyšel/a jste někdy o kurzech finanční gramotnosti?

    - Pokud ano kdy, při jaké příležitosti? Byl/a jste na nějakém takovém kurzu? Uvažoval/a byste o účasti na takovém kurzu?

4. Finance a rodina

- Mluvíte o své finanční situaci se svými blízkými?
    - Srovnáváte svou situaci například se situací blízkých?
- Byli by Vaši blízcí schopni/ochotni pomoci v případě krize? Koho byste požádal/a o pomoc?
    - Už Vám někdy pomohli?
- Pokud byste potřeboval/a pomoct, požádal/a byste své známé a koho?
- Obrátil se na Vás někdo s žádostí o pomoc? Pokud ano, v jaké situaci? Mohl/a jste vyhovět?
- Pomáhá Vám Vaše rodina či přátelé při rozhodování ohledně Vašich financí?

5. Ukončení rozhovoru, poděkování

- Je něco, co v rozhovoru nezaznělo, ale považujete to za důležité?